

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

Кваліфікаційна робота
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»
з теми: **«ОСОБЛИВОСТІ СТАТЕВОГО ВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ З
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ»**

Виконала: здобувач вищої освіти
освітньої програми Спеціальна освіта
(Олігофренопедагогіка)
спеціальності 016 Спеціальна освіта
спеціалізації 016.02 Олігофренопедагогіка
денної форми здобуття вищої освіти
КУДАС Анна Артемівна

Керівник:
Буйняк М.Г., кандидат психологічних
наук, доцент, старший викладач кафедри
спеціальної та інклюзивної освіти

Рецензент:

Кам'янець-Подільський, 2025 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ СТАТЕВОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ.....	7
1.1. Сутність та зміст статевого виховання.....	7
1.2. Значущість статевого виховання для соціалізації підростаючого покоління	13
1.3. Вплив порушень психофізичного розвитку на процес статевого виховання дітей з інтелектуальними порушеннями.....	19
РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГО–ПЕДАГОГІЧНЕ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СТАТЕВОГО ВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ	28
2.1. Опис методики експериментального дослідження.....	28
2.2. Результати експериментального вивчення особливостей статевого виховання підлітків з інтелектуальними порушеннями.....	34
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУ СТАТЕВОГО ВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМ.....	46
3.1. Педагогічні умови успішного статевого виховання підлітків з інтелектуальними порушеннями.....	46
3.2. Методичне забезпечення статевого виховання підлітків з інтелектуальними порушеннями.....	49
ВИСНОВКИ.....	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	61
ДОДАТКИ.....	67

ВСТУП

У сучасному суспільстві питання статевого виховання підлітків набувають особливої значущості, оскільки формування здорових уявлень про власне тіло, міжособистісні стосунки та соціальні норми поведінки є важливою складовою розвитку особистості. Особливу увагу потребують підлітки з інтелектуальними порушеннями (далі – ІІ), адже для них процес засвоєння знань і формування навичок у сфері статевого виховання має низку специфічних труднощів. Також, актуальність теми статевого виховання підлітків з інтелектуальними порушеннями обумовлена їхніми особливими потребами в соціалізації та підготовці до сімейного життя. У цьому контексті статево виховання є не лише важливою, але й необхідною складовою виховного процесу в закладах освіти.

Питання статевого виховання підлітків у загальній психолого-педагогічній літературі висвітлено у працях таких вчених, як А. Анцибор, М. Боришевський, О. Голоцван, О. Кузнецова, Н. Лещук, Ж. Савич, Л. Яценко та ін. Різні аспекти та особливості статевого виховання підлітків з інтелектуальними порушеннями представлено у дослідженнях Т. Валько, Л. Виготського, А. Іваненко, В. Кузьміної, В. Левицького, М. Матвєєвої, С. Миронової, М. Певзнер, В. Синьова та ін. Всі науковці поділяють думку щодо впливу статевого виховання на соціалізацію та формування особистості підлітків та наголошують на важливості урахування психофізичних особливостей підлітків з ІІ у цьому процесі.

Підлітки з ІІ через особливості свого психофізичного розвитку часто не можуть самостійно усвідомити зміни, що відбуваються в їхньому організмі, зрозуміти природу власних потреб, бажань і сексуальності, а також засвоїти соціально прийнятні моделі поведінки у стосунках з протилежною статтю. Вони потребують більш структурованої та адаптованої подачі інформації, додаткових пояснень та повторень. У старшокласників з нормотиповим розвитком процес отримання знань про статеві стосунки часто відбувається через різні джерела — школу, однолітків, засоби масової інформації та Інтернет. Натомість

старшокласники з ІІ у більшості випадків перебувають в інформаційному вакуумі, де основним джерелом знань є батьки. Це робить роль родини та закладу освіти надзвичайно важливою у процесі їхнього статевого виховання та формування базових уявлень про соціальні і моральні норми.

Недостатня методична підготовка педагогів, брак системного підходу та обмеженість науково-методичних рекомендацій ускладнюють організацію ефективного статевого виховання підлітків з ІІ. Відсутність адаптованих програм і навчальних матеріалів може призводити до неповного або неправильного формування знань, що, у свою чергу, може негативно впливати на соціальну адаптацію, психоемоційний стан та поведінку дітей. Крім того, ігнорування специфічних потреб підлітків з ІІ у сфері статевого виховання може підвищувати ризик виникнення небажаних ситуацій, порушень особистих меж, а також розвитку девіантної поведінки.

Таким чином, дослідження проблеми статевого виховання підлітків з інтелектуальними порушеннями є актуальним як для педагогічної науки, так і для практики спеціальної освіти. З огляду на це й було обрано тему кваліфікаційної роботи «Особливості статевого виховання підлітків з інтелектуальними порушеннями».

Мета дослідження – дослідити особливості статевого виховання підлітків з інтелектуальними порушеннями та обґрунтувати ефективні педагогічні підходи до його організації.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати психолого–педагогічну літературу щодо статевого виховання дітей та підлітків, зокрема з інтелектуальними порушеннями.
2. Описати вплив порушень психофізичного розвитку на процес статевого виховання дітей з інтелектуальними порушеннями.
3. Здійснити експериментальне дослідження особливостей статевого виховання підлітків з інтелектуальними порушеннями.
4. Проаналізувати результати експериментального дослідження та визначити основні проблеми й потреби підлітків з інтелектуальними

порушеннями у процесі статевого виховання.

5. Розробити методичні рекомендації для педагогів та батьків щодо ефективного статевого виховання підлітків з інтелектуальними порушеннями.

Об'єкт дослідження – процес статевого виховання підлітків з інтелектуальними порушеннями.

Предмет дослідження – особливості та методи статевого виховання підлітків з інтелектуальними порушеннями.

Для вирішення поставлених завдань дослідження використовуються такі **методи:**

теоретичні: аналіз психологічної та педагогічної літератури з проблеми дослідження;

емпіричні: педагогічне спостереження, анкетування з метою дослідження стану реалізації та особливостей статевого виховання підлітків з інтелектуальними порушеннями;

статистичні: кількісний і якісний аналіз емпіричних даних та їх узагальнення.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає у тому, що:

– з'ясовано уявлення педагогів і батьків про сутність, значення та стан реалізації статевого виховання підлітків з інтелектуальними порушеннями в сучасному освітньому середовищі;

– виявлено труднощі, які виникають у педагогів та батьків під час обговорення питань статевого виховання з підлітками з інтелектуальними порушеннями;

– розроблено рекомендації щодо вдосконалення взаємодії між педагогами та батьками у процесі статевого виховання підлітків з інтелектуальними порушеннями, спрямовані на подолання стереотипів і формування партнерської моделі співпраці.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що дані дослідження можуть бути використані педагогами спеціальних закладів освіти, закладів освіти з інклюзивним навчанням, батьками та фахівцями, які працюють

із підлітками з інтелектуальними порушеннями для: розробки ефективних програм і методичних рекомендацій щодо статевого виховання; підвищення рівня соціальної адаптації підлітків; формування у них здорових уявлень про тіло, сексуальність і міжособистісні стосунки; попередження девіантної поведінки та ризиків, пов'язаних із недостатньою інформацією в сфері статевого розвитку.

Експериментальна база дослідження. Комунальний заклад освіти "Криворізька спеціальна школа "Перлина" Дніпропетровської обласної ради.

Апробація результатів дослідження. Основні результати кваліфікаційної роботи обговорювались на науковій конференції студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка за підсумками науково-дослідної роботи у 2024 р., IV Всеукраїнській конференції (з міжнародною участю) «Психолого-педагогічний супровід дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціальної та інклюзивної освіти» (7 листопада 2024 р.). За результатами дослідження опубліковано наукову статтю «Теоретичні засади проблеми статевого виховання підлітків з інтелектуальними порушеннями».

Структура роботи: кваліфікаційна робота магістра складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи 74 сторінки, із них 60 – основного тексту. Кількість використаних літературних джерел – 64. Робота містить 1 таблицю, 4 рисунки, 3 додатки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ СТАТЕВОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

1.1. Сутність та зміст статевого виховання

Статеве виховання є важливою складовою цілісного процесу формування особистості, оскільки воно охоплює не лише фізіологічний, а й моральний, емоційний, соціальний та духовний розвиток людини. У педагогічній науці його визначають як систематичну, науково обґрунтовану діяльність, спрямовану на формування у дітей і підлітків правильного розуміння сутності статевої відмінностей, відповідального ставлення до власної сексуальності, а також підготовку до сімейного життя на основі моральних і культурних цінностей суспільства [29].

Підхід статевого виховання має гуманістичний характер і повинен реалізовуватись у тісному зв'язку з моральним, естетичним та етичним вихованням. Його основна мета — сформувати в підростаючого покоління цілісне уявлення про людину як біосоціальну істоту, здатну до гармонійних міжособистісних стосунків, поваги до протилежної статі, усвідомлення цінності сім'ї та батьківства [13].

Однак поняття статевого виховання у різних дослідників має різне трактування. Т. Алексеєнко визначає статеве виховання як «процес, спрямований на вироблення якостей, рис, властивостей, а також установок особистості, що визначають необхідне суспільству відношення людини з представниками іншої статі» [3; 4]. Л. Бочкарьова підкреслює соціально-виховний аспект, трактуючи статеве виховання як «формування поваги та дружніх взаємин між хлопчиками і дівчатками, прищеплення відповідних норм і уявлень, розвиток доброзичливих та позитивних взаємин, а також диференційований підхід із врахуванням специфіки статі у всіх видах діяльності та організації життя». О. Коберник наголошує, що «статеве виховання є окремою складовою морального виховання, предметом якої є формування відносин людини однієї статі до іншої, а також

розвиток пов'язаних із цим складних навичок поведінки та самоконтролю» [20].

В. Сухомлинський у своїх працях наголошував на важливості природного та поступового формування моральної чистоти й культури почуттів у дітей, наголошуючи, що заборони та обмеження не можуть замінити власного усвідомлення цінності взаємин і власного тіла [13]. І. Бех підкреслював, що виховання особистості в сфері статевих відносин передбачає не лише набуття знань, а й формування системи цінностей, переконань та внутрішньої моральної позиції, яка спрямовує поведінку дитини та її ставлення до інших людей [32]. На думку О. Савченко та А. Макаренка, статеве виховання є засобом формування цілісної особистості, готової до соціально відповідальної взаємодії з оточенням, сімейного життя та виховання власних дітей [40].

Т. Резер, розглядаючи статеве виховання, виділив такі основні підходи сексуального виховання: забезпечення права підлітка на інформацію про секс і методи контрацепції шляхом введення програм сексуального виховання в освітні стандарти; використання диференційного й особистісно орієнтованого підходів до осіб, які навчаються, з урахуванням особливостей груп ризику, статі та віку; медико-педагогічний супровід статевого і сексуального розвитку дитини, підлітка, дорослої людини упродовж життя [47].

Узагальнивши різні трактування, статеве виховання можна розглядати як комплекс виховних та освітніх впливів на дитину, спрямованих на оволодіння їм нормами поведінки, властивими представникам його статі [29].

Завдання статевого виховання: сприяти гармонійному розвитку підростаючого покоління, повноцінному формуванню статевої поведінки та дітородної функції, сприяти зміцненню фізіологічних і моральних основ шлюбу і сім'ї. Проблему статевого виховання було б неправильно зводити тільки до сфери сексуальних відносин. Завдання статевого виховання охоплюють все коло проблем статі, статевих відмінностей і статевої поведінки. Сексуальна просвіта представляє собою невід'ємний, але не єдиний компонент статевого виховання [12].

Зміст статевого виховання охоплює кілька взаємопов'язаних аспектів.

По-перше, *когнітивний компонент* передбачає оволодіння знаннями про будову та функціонування організму, фізіологічні та психологічні зміни під час статевого дозрівання, основи репродуктивного здоров'я, а також розуміння статевих ролей у суспільстві. Надзвичайно важливо, щоб інформація подавалась у доступній формі, була науково достовірною та відповідала віковим особливостям дитини [34; 39].

По-друге, *емоційно-ціннісний аспект* включає формування у дитини адекватного ставлення до себе, поваги до інших, розвиток культури почуттів і здатності до емпатії. Дитина вчиться розпізнавати власні емоції та емоції інших, оцінювати наслідки поведінки та формувати моральні орієнтири, які визначають її соціальну поведінку [34; 39].

По-третє, *поведінковий компонент* спрямований на розвиток умінь і навичок соціально прийнятної поведінки, відповідального прийняття рішень у сфері взаємин з протилежною статтю, дотримання особистих меж та етичних норм спілкування. Ці три аспекти є взаємозалежними і формують основу всебічного та гармонійного статевого виховання [34; 37].

Особливе значення у процесі статевого виховання має врахування вікових та індивідуальних особливостей дітей, оскільки ефективність навчання значною мірою залежить від того, наскільки зміст і методи відповідають психофізичному розвитку конкретної дитини [43].

У молодшому шкільному віці статево виховання здебільшого орієнтоване на ознайомлення з основами особистої гігієни, фізіологічними відмінностями між хлопчиками та дівчатками, розвиток елементарних навичок самостійного догляду за тілом, а також на формування поваги до інших і розуміння простих моральних норм. На цьому етапі велике значення має використання доступних, наочних матеріалів, казок, ігор та інтерактивних вправ, що дозволяють дитині поступово засвоювати нову інформацію та відчувати себе безпечно під час її обговорення. Батьки й педагоги відіграють у цьому процесі роль надійних провідників, які коректно і терпляче пояснюють дитині фізіологічні особливості

та норми поведінки, створюючи атмосферу довіри та відкритості [37].

У підлітковому віці завдання статевого виховання набувають більш комплексного характеру, оскільки відбувається активний фізіологічний, емоційний і соціальний розвиток. Основними напрямками стає пояснення фізіологічних змін, що відбуваються в організмі під час статевого дозрівання, формування статевої ідентичності та усвідомлення особистої сексуальності. У цей період важливо допомогти підліткам зрозуміти соціальні та моральні аспекти сексуальної поведінки, включаючи повагу до власних і чужих меж, відповідальність за власні дії та наслідки, а також розвиток умінь будувати здорові і гармонійні взаємини з однолітками і протилежною статтю [16].

Зміст статевого виховання охоплює комплекс знань, умінь, навичок та ціннісних орієнтацій, які є надзвичайно важливими для батьків і педагогів під час організації виховного процесу.

Перш за все, це **знання сутності та специфіки педагогічної системи статевого виховання**. Педагогічна система складається з взаємопов'язаних компонентів, де ефективність впливу на дитину забезпечується поєднанням різних форм і методів роботи: фронтальних занять, групових вправ, індивідуальних консультацій і інтерактивних вправ. Для батьків важливо усвідомлювати, що їхня участь у цьому процесі створює додаткові можливості для навчання і соціалізації дитини, а для педагогів — що правильна організація та поєднання форм і методів дозволяє адаптувати навчальний процес до індивідуальних потреб дитини [21].

Не менш важливим є **знання фізіологічних, психологічних та соціальних аспектів розвитку дітей і підлітків**. Педагоги і батьки повинні розуміти вікові зміни організму, психологічні особливості сприйняття інформації, формування статевої ідентичності та соціальної ролі хлопців і дівчат. Це дозволяє обирати оптимальний зміст та методи виховання, формувати правильне усвідомлення змін, що відбуваються в організмі, і розвивати навички відповідальної поведінки [21].

Окрему роль у статевому вихованні відіграють **знання принципів, на яких**

ґрунтується ефективна педагогічна робота. Принцип диференційованого підходу та поступовості передбачає послідовне та системне формування знань, умінь і ціннісних орієнтацій у дітей і підлітків відповідно до їхнього віку, психологічної зрілості та рівня сприйняття інформації. *Принцип єдиного підходу* передбачає узгодженість дій педагогів, медичних працівників і батьків, спільність у розумінні цілей, змісту та методів виховання, що забезпечує послідовність і системність впливу на дитину. *Принцип індивідуального підходу* забезпечує ефективне подання інформації, тобто її адаптацію до конкретних потреб, особливостей сприйняття та можливостей кожної дитини. *Принцип правдивості* передбачає надання достовірної, науково обґрунтованої інформації, що сприяє формуванню у дітей реалістичного та правильного уявлення про власне тіло, сексуальні відносини і репродуктивне здоров'я. *Принцип поєднання моральної атмосфери та гігієнічних умов* вказує на необхідність створення сприятливого виховного середовища, де дитина може формувати почуття власної гідності, розвивати моральні цінності та здатність до здорової саморегуляції [19; 43].

Таким чином, знання і принципи статевого виховання формують основу для комплексної, системної та ефективної роботи з дітьми та підлітками. Для батьків і педагогів вони є не лише теоретичною основою, а й практичним інструментом, що дозволяє створювати безпечне, морально та емоційно сприятливе середовище для розвитку дитини, формування усвідомленого ставлення до сексуальності та підготовки до майбутнього сімейного та соціального життя [19].

Соціально-культурний контекст відіграє важливу роль у процесі статевого виховання, формуючи у дітей уявлення про сексуальність, міжособистісні стосунки та власну ідентичність. В українському суспільстві протягом тривалого часу питання сексуального розвитку залишалося делікатним і часто замовчуваним, що зумовлювало недостатнє інформування дітей та підлітків, формування у них стереотипних уявлень, почуття сорому, провини або навіть страху. Такий стан справ негативно впливав на формування статевої культури,

особливо на здатність дітей розрізняти здорові та небезпечні моделі поведінки, усвідомлювати власні права та відповідальність у міжособистісних відносинах [4].

У сучасних умовах освітніх реформ посилюється увага до формування здорової статевої культури на засадах науковості, гуманізму, толерантності та поваги до особистості. Статеве виховання сьогодні розглядається як складова соціально-педагогічного процесу, спрямованого не лише на передавання знань про фізіологію і репродуктивне здоров'я, а й на розвиток моральної відповідальності, уміння вибудовувати здорові стосунки та поважати особисті межі інших людей [14].

Проте, попри прогресивні підходи в освіті, значною проблемою залишається недостатня відкритість теми сексу в сім'ї та школі. Батьки часто уникають обговорення інтимних питань, побоюючись, що це може спричинити передчасне статеве зацікавлення, або через власні соціальні стереотипи і сором. Педагоги, у свою чергу, нерідко обмежуються формальними темами, уникаючи глибшого обговорення сексуальності через брак методичної підготовки, страх критики чи невпевненість у власних знаннях. Така закритість створює інформаційний вакуум для дітей, особливо для підлітків із особливими потребами, які не можуть самостійно отримати достовірну інформацію з інших джерел [14].

Батьки є першими вихователями у сфері статевого розвитку своїх дітей, навіть якщо самі цього не усвідомлюють або уникають цієї теми. Часто батьки не помічають, що процес виховання вже відбувається, адже більшість інформації дитина отримує не через прямі пояснення, а через поведінку батьків, їхні установки, звички та ставлення до певних ситуацій [14].

У минулому, коли батьки вдавалися до казкових пояснень про походження дітей, наприклад «про лелек» чи «про капусту», підлітки, дізнаючись від однолітків реальні факти про взаємини статей, часто відчували невідповідність між правдою і тим, що їм говорили батьки. Це формувало у дітей відчуття недовіри та підозри щодо дій батьків, а інколи — й страх або сором.

Найсерйознішими наслідками такої поведінки можуть стати замкнутість, надмірна скромність або гидливість, які у майбутньому можуть ускладнити формування здорових подружніх стосунків [50].

Тому батькам важливо пам'ятати, що статеве виховання не повинно виділятися окремо від загального виховного процесу і носити навчально-навіязливий характер. Розмова про статеві питання не має супроводжуватися надмірною інтонаційною акцентуацією чи незвичними емоційними проявами. Тема сексуальності повинна органічно інтегруватися у повсякденне виховання, сприйматися дитиною як природна частина життя, а не як щось табуйоване чи надзвичайно важливе. [14; 50].

Таким чином, статеве виховання є важливою складовою розвитку особистості, спрямованою на формування знань про фізіологію, сексуальність, соціальні норми та моральні цінності. Воно сприяє усвідомленню власного тіла, розвитку поваги до себе та інших, формує відповідальність за вчинки та вміння будувати здорові міжособистісні стосунки. При цьому ключове значення має врахування вікових та індивідуальних особливостей дітей, що забезпечує ефективність і доречність виховного процесу. [19].

Батьки та педагоги виступають головними провідниками знань і цінностей, створюючи довірливу, безпечну атмосферу для обговорення делікатних тем. Їхня компетентність і чутливість до потреб дитини дозволяють органічно інтегрувати статеве виховання у повсякденне життя, формуючи у дітей свідоме, відповідальне та здорове ставлення до себе, інших людей і майбутніх соціальних і сімейних ролей. [14].

1.2. Значущість статевого виховання для соціалізації підростаючого покоління

Статеве виховання є невід'ємною складовою загального процесу соціалізації дитини. Воно забезпечує формування у підростаючого покоління усвідомленого ставлення до власної статевої належності, допомагає досягнути моральні, культурні та соціальні норми, пов'язані зі статевими ролями,

стосунками, відповідальністю та сімейним життям. Завдяки цьому відбувається становлення гармонійної особистості, здатної до відповідальної поведінки, взаємоповаги й емоційної зрілості у стосунках з іншими людьми.

С. Карпенчук статеворольову соціалізацію тлумачить як процес активного засвоєння «особистістю стандартів психосексуальної культури по мірі входження в соціальні відносини» [26].

За визначенням І. Кона, статєва соціалізація – процес, у ході якого індивід засвоює певну статєву роль і правила сексуальної поведінки [21].

У розумінні Н. Лещук статеворольова соціалізація – «процес і результат загального й психосексуального розвитку дівчинки/хлопчика по мірі входження в соціальні відносини відповідно до особливостей вікових етапів дорослішання»; «процес розвитку особистості, індивідуальності дівчинки, хлопчика, дівчини, юнака в реальній життєдіяльності, який здійснюється в системі взаємин з дорослими, ровесниками своєї й протилежної статі й самим собою» [37].

У процесі соціалізації дитина засвоює зразки поведінки, ролі та цінності, властиві певному суспільству. Статєве виховання сприяє тому, щоб ці зразки не сприймалися як нав'язані, а були прийняті на основі усвідомлення власної гідності та прав інших. Відповідальне ставлення до сексуального аспекту є важливою умовою соціальної зрілості: дитина, яка розуміє межі особистого простору, виявляє толерантність і повагу, легше інтегрується у суспільство, уникаючи девіантних форм поведінки, насильства чи дискримінації [44].

Статєве виховання формує у дітей і підлітків здатність до критичного мислення в питаннях міжособистісних стосунків, допомагає орієнтуватися у сучасному інформаційному середовищі, де часто поширюються спотворені уявлення про сексуальність, гендер та кохання. Правильна педагогічна підтримка дає змогу зменшити вплив негативних соціальних факторів і підтримати формування позитивного образу себе, власного тіла й майбутньої сім'ї [51].

Особливо значущими факторами статеворольової соціалізації є: сім'я й в першу чергу батьки, товариства однолітків, засоби масової інформації та заклади освіти.

Сім'я – найважливіший інститут соціалізації для дитини різного віку, і вирішальне значення в ньому відводиться батькам. Роль батьків у засвоєнні дитиною статевих ролей не зменшується у підлітковому віку, а стає лише одним з багатьох найважливіших чинників процесу статевої соціалізації. Ставлення мам і батьків до своїх дітей визначається особистим досвідом і культурними стереотипами. На спілкування батьків із синами й доньками певною мірою впливає стиль відносин між статями, тому батько дуже часто ставиться до дочок, як до маленьких жінок, а мати ставиться до синів, як до маленьких чоловіків. Поведінка батьків з дітьми різної статі має і інші, менш помітні відмінності, які визначаються за інтенсивністю тілесного контакту, тоном мовлення й т. ін. [37].

Винятково важливу роль у процесі статевої соціалізації відіграють ровесники – як своєї, так і протилежної статі. Саме у взаємодії з ними дитина вчиться сприймати себе як представника певної статі, засвоює соціально прийнятні моделі поведінки, ролі, норми та очікування, які існують у суспільстві. У цьому віці спілкування з однолітками стає не лише провідною діяльністю, а й важливим каналом формування самосвідомості. Підліток порівнює себе з іншими, оцінює власну зовнішність, манеру спілкування, емоційність, привабливість, і саме через такі порівняння поступово вибудовує своє уявлення про себе як хлопця чи дівчину [40].

До факторів соціалізації молоді, крім сім'ї та кола однолітків, належать також засоби масової інформації, книги, соціальні мережі, фільми та інші джерела культурного впливу. В умовах інформаційного суспільства саме медіа відіграють дедалі вагомішу роль у формуванні уявлень підлітків про гендерні ролі, норми поведінки та сексуальність. Телебачення, інтернет, реклама чи навіть музичні кліпи часто створюють певні стандарти зовнішності, стосунків і поведінки, які молодь намагається наслідувати. Через це у підлітків може формуватися спотворене розуміння інтимності, краси чи успіху, адже медіа нерідко подають нереалістичні, гіперсексуалізовані образи чоловіків і жінок [14].

Засоби масової інформації є одним із вирішальних чинників

статеворольової соціалізації, оскільки вони не лише передають інформацію, а й активно конструюють моделі гендерної поведінки. Саме через них підлітки засвоюють соціально схвалені або відкинуті зразки взаємин між статями, уявлення про жіночність і мужність, про «нормальну» чи «ненормальну» сексуальність. Якщо в родині тема статевого виховання є табуованою, медіа часто стають головним джерелом знань про сексуальність, що може бути як корисним, так і шкідливим [34].

Заклад освіти відіграє надзвичайно важливу роль у процесі статево-рольової соціалізації підлітків, оскільки саме школа чи спеціальні освітні установи є тим середовищем, де дитина проводить значну частину свого часу і де також формуються основи її соціальної поведінки. Освітній заклад не лише передає знання про анатомію, фізіологію чи моральні аспекти взаємодії, а й виступає моделлю соціальної поведінки, де діти вчаться співпраці, емпатії та вирішення конфліктів [21].

Особливо важливо, що школа може компенсувати недоліки сімейного виховання або заповнити інформаційний вакуум, який виникає через замовчування теми сексуальності в родині. Вчителі та вихователі, будучи компетентними в питаннях статевого виховання, здатні організувати уроки, тренінги, дискусії та інтерактивні заняття, які сприяють формуванню здорової статевої ідентичності та розвитку соціальних навичок. Також заклад освіти може створювати безпечне середовище для обговорення делікатних тем, де підлітки мають можливість ставити запитання, висловлювати сумніви та отримувати науково обґрунтовані відповіді [34].

Важливою умовою успішної соціалізації є співпраця сім'ї, закладу освіти та суспільства. Батьки закладають основи довіри, відкритості та емоційної стабільності, педагоги – систематизують знання, формують ціннісні орієнтири, а соціум створює умови для реалізації цих цінностей. Саме завдяки єдності цих впливів статево виховання стає не лише частиною освітнього процесу, а й потужним інструментом формування зрілої, соціально відповідальної особистості [40].

У процесі статевої соціалізації дитини особливо слід виділити підлітковий вік. Згідно загальноприйнятій в педагогіці та віковій психології періодизації Л. Виготського, підлітковий вік охоплює період 10-15 рр. життя. У відповідності до новоутворень цього віку, розрізняють молодший підлітковий (10 - 12 р.) та старший підлітковий (13 - 15 р.) вік. Підлітковий вік є переходом від дитинства до дорослості, проміжною ланкою між біологічною та соціальною зрілістю, особливістю даного вікового періоду є дорослішання [11].

Цей вік вважається кризовим періодом статевої ідентичності. У підлітковому віці, коли особистість особливо вразлива до впливів соціального середовища, відсутність якісного статевого виховання призводить до проблем самоприйняття, низької самооцінки, соціальної ізоляції або, навпаки, до девіантних форм поведінки [11].

Знання педагогами, психологами, батьками теорій психосексуального розвитку особистості (З. Фрейд, К. Юнг, Д. Банкрофт та ін.) є важливими для формування статевої ідентичності підростаючого покоління, розуміння особливостей поведінки дітей різного віку та для забезпечення їх успішної соціалізації. Соціалізація передбачає поступове входження особистості в систему суспільних відносин, засвоєння норм, цінностей, ролей і моделей поведінки, прийнятих у суспільстві. Статеве виховання, у цьому контексті, є невід'ємним складником процесу соціалізації, оскільки саме воно формує у дитини усвідомлення себе як представника певної статі, розуміння міжособистісних відносин, моральних орієнтирів та соціальної відповідальності [13].

Правильне статеве виховання сприяє розвитку вміння встановлювати здорові комунікативні зв'язки, будувати дружні та довірливі стосунки, приймати себе та інших без страху чи сорому. Дитина, яка з дитинства отримує адекватну інформацію, розвиває впевненість у собі, емоційну стабільність і повагу до особистих меж інших людей. Це створює основу для майбутнього формування морально зрілої, соціально активної та відповідальної особистості [54].

Натомість, дефіцит знань або некоректне статеве виховання може мати серйозні наслідки для процесу соціалізації. Якщо дитина не отримує достовірної

інформації від батьків або педагогів, вона шукає відповіді у випадкових джерелах — серед однолітків чи в інтернеті, де інформація часто є спотвореною, надмірно вульгарною або хибною. Це може формувати викривлені уявлення про сексуальність, стосунки, ролі чоловіка і жінки, породжуючи внутрішні конфлікти, сором, тривогу чи навіть агресію [54].

Коли підліток не отримує адекватної інформації про фізіологічні процеси, природні емоції чи соціальні ролі, він починає шукати відповіді самостійно — часто в ненадійних джерелах або через спілкування з однолітками, які також не мають достатніх знань. Це може призвести до формування викривлених уявлень про сексуальність, стосунки між статями, любов і близькість. У результаті з'являються проблеми із самоідентифікацією, відчуття сорому за власне тіло чи інтерес до протилежної статі, а також відчуження від батьків і педагогів. Нерідко такі діти або підлітки демонструють надмірну гіперсексуальність, прагнення самоствердитися через інтимність, або ж, навпаки, відмовляються від будь-яких проявів близькості, замикаючись у собі [50].

Крім того, замовчування теми сексуальності в сім'ї та навчальному середовищі часто формує у дитини відчуття, що все, пов'язане з тілом, інтимністю чи почуттями, є «брудним» або «забороненим». Такі установки породжують у підлітка глибоке почуття провини за природні прояви емоцій і фізіологічні реакції, що ускладнює процес становлення здорової статевої ідентичності. У подальшому це може проявлятися у страху перед власною сексуальністю, у неспроможності відкрито говорити про почуття, межі чи потреби, а також у невмінні будувати гармонійні стосунки з партнерами [46].

Особливо складно це проявляється у створенні власної сім'ї. Дорослі, які не отримали належної підтримки та інформації про сексуальність, часто не усвідомлюють ролі, яку має кожен партнер, що призводить до нерозуміння, конфліктів та викривленого сприйняття меж інтимності. Вони можуть уникати близькості або надмірно залежати від партнера, що формує нездорові стосунки без довіри та взаємоповаги [46].

Відсутність навичок здорової комунікації та усвідомлення особистих меж

негативно впливає і на соціальну адаптацію. Люди, які не навчились виражати власні почуття та будувати довірливі відносини, ризикують ізолюватися, проявляти гіперемоційність або демонстративну поведінку, що ускладнює розвиток партнерських стосунків [12].

Таким чином, неналежне статеве виховання у підлітковому віці має тривалі наслідки, що зачіпають особисте життя, соціальну поведінку та емоційну стабільність дорослого. Це підкреслює важливість своєчасного та послідовного підходу до статевого виховання у родині, школі та соціальному середовищі.

1.3. Вплив порушень психофізичного розвитку на процес статевого виховання дітей з інтелектуальними порушеннями

Актуальність теми статевого виховання підлітків з інтелектуальними порушеннями обумовлена їхніми особливими потребами в соціалізації та підготовці до сімейного життя [43].

Зважаючи на особливості психофізичного розвитку, діти з ІІ не завжди здатні самотійно усвідомлювати вікові зміни свого тіла, розуміти природу людських потреб і потягів, усвідомлювати власну сексуальність та культуру взаємин із протилежною статтю, а також відповідально ставитися до репродуктивних аспектів життя. У той час як діти з нормотиповим розвитком можуть здобувати цю інформацію з різних джерел — однолітки, школа, інтернет, — підлітки з ІІ часто опиняються в своєрідному інформаційному вакуумі, де основним джерелом знань стають батьки та педагоги [12; 43].

Проблематика статевого виховання та психосексуального розвитку дітей із особливими освітніми потребами активно досліджується сучасними науковцями. Так, Т. Валько приділила увагу питанням гендерних стереотипів і специфіки уявлень про інтимні аспекти самотійного сімейного життя у підлітків з інтелектуальними порушеннями, підкреслюючи, що відсутність коректного виховного впливу може формувати у таких дітей викривлені уявлення про соціальні ролі та взаємини у дорослому житті. Ці дослідження підтверджують необхідність адаптованих підходів до статевого виховання та комплексної

підтримки підлітків з інтелектуальними порушеннями [12].

У цьому контексті статеве виховання є не лише важливою, але й необхідною складовою виховного процесу в закладах освіти. Після закінчення школи підлітки з інтелектуальними порушеннями прагнуть створити сім'ї, однак їхні знання про сімейні стосунки та взаємодію між людьми можуть бути обмеженими. Через особливості розвитку ці діти не завжди здатні самостійно опанувати важливі для соціального життя навички і потребують спеціальної допомоги у формуванні уявлень про здорові міжособистісні стосунки та взаємини між представниками різної статі [16].

Статеве виховання – це процес, спрямований на вироблення якостей, рис, властивостей, уявлень особистості, які визначають морально-етичне ставлення людини до представників іншої статі [61]. Сфера статевого виховання для підлітків з ІІ охоплює не лише підготовку до шлюбних стосунків, але й виховання у них загальної культури взаємодії між чоловіками та жінками в різних сферах життя, сприяє підготовці молодих людей до різноманітних ситуацій, з якими вони зіштовхуватимуться у повсякденному житті, зокрема до співпраці в колективі, дружніх і товариських стосунків, уміння правильно розв'язувати конфлікти та будувати довірливі стосунки [43].

Недостатня обізнаність у питаннях статевого виховання може призвести до серйозних наслідків: підлітки з ІІ стають вразливими до ризиків, пов'язаних із насильством, соціальною ізоляцією, виникненням психологічних травм. Відсутність належної підготовки може негативно позначитися на їхній здатності встановлювати та підтримувати здорові міжособистісні стосунки, що значно ускладнює їх інтеграцію в суспільство [12].

Виховання підлітків з ІІ є складним і багатогранним процесом, що вимагає особливої уваги й індивідуального підходу. Перш за все, труднощі статевого виховання цієї категорії дітей пов'язані зі специфічними особливостями їхнього пізнавального, емоційного та соціального розвитку. Однією з основних причин, що суттєво ускладнюють процес статевого виховання, є недорозвиток вищих психічних функцій (пам'яті, мислення, мовлення), який, в контексті виховної

роботи, виявляється в повільному оволодінні навичками, труднощах у їх самостійному практичному застосуванні, некритичній оцінці ситуації, легкій навіюваності тощо. Для підлітків з ІІІ притаманні труднощі у розумінні мовлення, у формулюванні власних думок, має місце бідність словникового запасу, що перешкоджає ефективній комунікації з іншими людьми. Інтелектуальні порушення також суттєво впливають на здатність підлітка усвідомлювати, диференціювати, контролювати та виражати свої емоції, а також розуміти емоції інших людей. Усе зазначене часто призводить до соціальних проблем та обумовлює труднощі у встановленні контактів з однолітками та дорослими, формуванні дружніх стосунків та взаємин між хлопцями і дівчатами [42; 43].

Статеве виховання підлітків з ІІІ потребує індивідуального підходу та врахування особливостей їхнього розвитку. Необхідною є поетапність цього процесу з урахуванням фізіологічних, емоційних та соціальних аспектів статевого дозрівання. Вчені виділяють такі етапи статевого виховання дітей з ІІІ:

- 1) **Молодший шкільний вік (7–10 років)** – це період, коли діти активно вивчають навколишній світ і формують основи своїх уявлень про себе, своє тіло і взаємодію з іншими. Це час, коли зростає інтерес до статевих відмінностей, і діти починають розуміти базові фізіологічні зміни, що супроводжують статеве дозрівання. Статеве виховання в цьому віці має на меті формувати основні знання про анатомію і фізіологію, а також навчати дітей важливості особистої гігієни та турботи про своє тіло. Особливу увагу слід приділити навичкам підтримки чистоти і порядку в особистому житті (миття рук, чищення зубів, догляд за тілом і одягом). Діти повинні отримати знання та усвідомити різницю між статями і навчитися розуміти свої фізичні особливості, такі як статева відмінність і процеси дорослішання. На цьому етапі важливо акцентувати увагу на емоційних аспектах стосунків, навчати дітей взаємоповазі, а також формувати початкові уявлення про дружбу між хлопцями і дівчатами. Вони мають усвідомлювати, що кожна людина має право на особистий простір, що важливо поважати межі інших [42; 43].

2) *Молодший підлітковий вік (11-13 років)*. Цей період важливий для знайомства підлітків з основами фізіології, статевого дозрівання та гігієни. Підлітків навчають змін в організмі, зокрема, що стосується перших ознак статевого дозрівання: у хлопчиків і дівчаток змінюється зовнішність, з'являються нові потреби в догляді за тілом. Справжня важливість цього етапу – навчити підлітків дбати про своє тіло, зрозуміти фізіологічні зміни, що відбуваються, і сформувати позитивне ставлення до дорослішання. У цей період також слід почати обговорення важливих тем, таких як емоційне ставлення до статі, дружби і взаємин між хлопцями та дівчатами. Для розвитку здорових стосунків, особливо з представниками протилежної статі, корисно проводити ігри, спрямовані на розвиток емпатії, взаємоповаги та розуміння ролі кожної статі в суспільстві [43].

3) *Старший підлітковий вік (13-16 років)*. Цей період вимагає більш глибокого підходу до питань, пов'язаних з етикою і моральними аспектами статевого стосунків. Підліткам потрібно розповісти про важливість безпечних і здорових статевого стосунків, наслідки передчасного та невпорядкованого статевого життя, а також про небезпеку венеричних захворювань і незапланованої вагітності. Важливо при цьому робити акцент на тому, що статеві стосунки можуть бути лише вираженням кохання, і допомогти учням сформувати стійке розуміння важливості емоційної зрілості перед вступом у статеві стосунки. Під час цього етапу також важливо розвивати емоційне самовизначення підлітків, навчати їх відрізняти здорові стосунки від нездорових, а також допомогти у формуванні внутрішнього світу особистості [43].

4) *Молодший юнацький вік (16-18 років)*. У цей період акцент робиться на формуванні більш свідомих і зрілих поглядів на любов, кохання та відповідальність за свої вчинки. Учні повинні мати чітке розуміння моральних і етичних норм щодо взаємин із протилежною статтю, поважати кордони інших і вчитися будувати взаємодії, засновані на рівності та взаємній повазі. Зокрема, важливо вивчити такі аспекти, як можливість створення сім'ї, відповідальність за дітей і взаємодія з партнером [43].

Вік дитини з ІІ є одним із ключових чинників, які необхідно враховувати у процесі статевого виховання. Це пов'язано з тим, що паспортний вік таких дітей часто не відповідає їхньому психічному, емоційному та соціальному розвитку. Тобто, дитина може фізично перебувати у підлітковому віці, але її здатність розуміти абстрактні поняття, морально-етичні норми, соціальні ролі чи емоційні стани інших людей може залишатися на рівні молодшого шкільного віку [12].

Враховання вікових особливостей дозволяє адаптувати зміст статевого виховання до реальних можливостей сприйняття, розуміння й саморегуляції дитини. Надто складна або передчасна інформація може викликати тривожність, непорозуміння або небажану поведінкову реакцію. Натомість надмірне спрощення чи відтермінування тем, пов'язаних зі статевістю, може призвести до недостатньої поінформованості та вразливості дитини у соціальному середовищі [14].

Отже, важливо не лише орієнтуватися на паспортний вік, а й оцінювати рівень когнітивного, емоційного та соціального розвитку дитини. Такий підхід забезпечує поетапність формування знань і навичок, що сприяє кращій соціалізації, розвитку почуття власної гідності, розумінню меж особистого простору та відповідальної поведінки [43].

Процес статевого виховання дітей з ІІ вимагає спеціального підбору методів і форм роботи, які враховують їхній рівень пізнавального розвитку, емоційно-вольову сферу, особливості сприймання, мислення, пам'яті та уваги. Головна мета полягає у формуванні адекватного розуміння власної статевої ролі, норм поведінки, особистої гігієни, а також у розвитку соціальних навичок і навичок самозахисту [14].

У процесі статевого виховання дітей з ІІ важливу роль відіграють не лише педагоги, а й батьки, психологи, соціальні працівники, вихователі, а також медичні фахівці. Саме спільна взаємодія цих учасників освітнього процесу створює умови для цілісного, гармонійного розвитку дитини, враховуючи її індивідуальні особливості, потреби та рівень пізнавальної діяльності [43].

У цьому контексті доцільно виокремити кілька основних груп методів роботи — словесні, наочні, практичні, ігрові та інтерактивні [43].

Словесні методи (розповідь, пояснення, бесіда, інструктаж, робота з книгою) є базовими у процесі формування елементарних знань про тіло, гігієну, міжособистісні стосунки та емоційну сферу. Однак у роботі з дітьми з інтелектуальними порушеннями важливо, щоб інформація подавалася максимально просто, конкретно й послідовно. Слід уникати складних понять, натомість використовувати знайомі слова, короткі речення та часті повторення. Особливого значення набуває емоційна підтримка під час бесіди — атмосфера довіри та прийняття дозволяє дитині не боятися запитувати, висловлювати думки та розмірковувати над власними почуттями, що сприяє розвитку рефлексії та формуванню здорового сприйняття себе. Наприклад, педагог може пояснювати поняття «особистий простір» через бесіду з конкретними прикладами: «Коли хтось хоче тебе обійняти — спитай, чи це приємно тобі. Якщо ні — ти можеш сказати “ні”». Такі пояснення допомагають дитині не лише засвоїти правило, а й відчувати власне право на безпеку й повагу, що є основою здорової соціалізації [43].

Наочні методи (спостереження, демонстрація, ілюстрація, використання схем, моделей, відеоматеріалів) є особливо ефективними для дітей із порушеннями інтелекту, адже вони мають переважно конкретно-образне мислення. Завдяки візуальній підтримці дитина краще розуміє зміни, що відбуваються в її тілі, правила гігієни, особливості поведінки в соціумі. Ілюстративні матеріали дозволяють уникнути абстрактних описів, замінюючи їх на зрозумілі образи, що полегшує процес засвоєння знань. Також ефективним є перегляд коротких навчальних відео про емоції чи дружбу з подальшим обговоренням. Це не лише сприяє пізнанню, а й формує навички саморефлексії, уміння розпізнавати почуття інших, що є необхідним компонентом соціальної взаємодії [11; 43].

Практичні методи (вправи, практичні й графічні роботи, моделювання життєвих ситуацій) забезпечують перенесення отриманих знань у практичну

площину. Для дітей з інтелектуальними порушеннями особливо важливим є навчання через дію, коли знання закріплюються в реальному контексті. Практична діяльність може охоплювати елементи самообслуговування, дотримання правил особистої безпеки, відпрацювання поведінки у різних соціальних ситуаціях. Такі методи допомагають дитині не лише засвоїти певні алгоритми, а й навчитися усвідомлено застосовувати їх у повсякденному житті, що безпосередньо впливає на її соціальну адаптацію [11; 43].

Ігрові методи (дидактичні, сюжетно-рольові, театралізовані ігри) створюють емоційно позитивне середовище, у якому дитина з інтелектуальними порушеннями засвоює правила поведінки природно, без напруги. Через гру можна моделювати соціальні ролі, відпрацьовувати адекватні реакції на різні життєві ситуації. Наприклад, під час рольової гри «Я і мій друг» діти вчаться висловлювати почуття, поважати межі іншої людини, реагувати на відмову. Такі ігри не лише розвивають емоційний інтелект, а й допомагають дитині зрозуміти соціальні норми, що є основою соціалізації [11; 43].

Інтерактивні методи (дискусії, робота в парах або групах) сприяють розвитку комунікативної компетентності та формуванню вміння взаємодіяти з іншими. Для дітей з інтелектуальними порушеннями такі методи мають бути чітко структурованими та супроводжуватися візуальною підтримкою. Наприклад, під час заняття можна використати метод «завершення історії»: педагог починає оповідь («Оля розгубилася, коли хтось узяв її за руку...»), а діти обговорюють, як правильно діяти в цій ситуації. Така вправа вчить дитину аналізувати поведінку, робити висновки, відстоювати власні межі, що надзвичайно важливо для соціальної безпеки та адаптації [11; 43].

Застосування різноманітних методів у статевого вихованні дітей з інтелектуальними порушеннями має здійснюватися в межах певної системи принципів, які забезпечують ефективність, етичність і цілісність педагогічного впливу. Розглянемо їх детальніше [12].

Принцип поетапності передбачає поступове введення нових знань і навичок відповідно до віку та рівня психофізичного розвитку дитини.

Наприклад, у молодшому шкільному віці дитині розповідають про особисту гігієну та базові відмінності між хлопчиками та дівчатками, а в підлітковому — пояснюють фізіологічні зміни під час пубертату та основи безпечних міжособистісних стосунків. Такий підхід дозволяє уникнути перевантаження дитини інформацією та забезпечує поступове формування розуміння власної статевої ідентичності [43].

Принцип доступності полягає у тому, щоб інформація подавалася у зрозумілій формі з використанням наочних матеріалів, схем, ілюстрацій та конкретних прикладів із повсякденного життя [43].

Принцип наочності реалізується через використання ілюстрацій, моделей, демонстрацій, фотографій та відеоматеріалів. Наприклад, для пояснення фізіологічних змін підліткам з ІІІ можна показати послідовність дорослішання або зміну фігури на спеціальних схемах. Це дозволяє дитині зрозуміти процеси без складних абстрактних пояснень і підтримує інтерес до навчання [43].

Принцип індивідуалізації означає врахування особливостей кожної дитини: її темпу сприйняття, інтелектуального рівня, емоційної готовності та специфічних потреб [43].

Принцип гуманістичної спрямованості підкреслює важливість поваги до особистості дитини, її почуттів і думок. Наприклад, під час обговорення теми стосунків з однолітками педагог повинен заохочувати дитину висловлювати свої думки, не осуджуючи і не змушуючи приймати чужу точку зору. Такий підхід формує довіру до дорослого та розвиває навички емоційної саморегуляції [13].

Принцип взаємоповаги означає формування у дитини розуміння меж власного тіла та прав інших осіб. Наприклад, педагог пояснює, що дитина має право говорити «ні» у ситуаціях, які їй неприємні, і що вона повинна поважати особистий простір інших дітей. Це сприяє розвитку етичної поведінки та соціальної компетентності, що особливо важливо для дітей з ІІІ, які часто потребують додаткової підтримки у формуванні соціальних навичок [13].

Принцип співпраці передбачає тісну взаємодію педагогів, батьків та спеціалістів для забезпечення цілісності процесу статевого виховання. Спільна

робота всіх учасників гарантує послідовність, стабільність і безпеку виховного впливу [13; 43].

Отже, специфіка статевого виховання дітей з інтелектуальними порушеннями визначається особливостями їхнього психофізичного та когнітивного розвитку, що робить процес навчання більш чутливим і вимогливим до адаптації інформації. Врахування цих особливостей є критично важливим, адже діти з ІІ часто не здатні самотійно осмислювати зміни власного тіла, емоційні потреби, соціальні норми взаємодії та власну сексуальність. Без належного супроводу вони можуть залишатися в інформаційному вакуумі, що ускладнює формування здорової статевої ідентичності та соціальних навичок. [12; 43].

Важливість методів та принципів статевого виховання полягає у створенні системного, послідовного та безпечного середовища, де дитина може отримувати знання й навички відповідно до своїх можливостей. Дотримання цих принципів дозволяє забезпечити індивідуальний підхід, поступовість і комплексність навчання, що сприяє кращому засвоєнню матеріалу та розвитку самостійності. Крім того, співпраця педагогів і батьків забезпечує узгодженість у вихованні, формує стабільні соціальні орієнтири та підтримує розвиток навичок безпечної взаємодії з оточенням [12; 43].

РОЗДІЛ 2

ПСИХОЛОГО–ПЕДАГОГІЧНЕ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СТАТЕВОГО ВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

2.1. Опис методики експериментального дослідження

Актуальність теми статевого виховання підлітків з ІІІ обумовлена їхніми особливими потребами в соціалізації та підготовці до сімейного життя. У цьому контексті статево виховання є не лише важливою, але й необхідною складовою виховного процесу в закладах освіти. Після закінчення школи підлітки з інтелектуальними порушеннями прагнуть створити сім'ї, однак їхні знання про сімейні стосунки та взаємодію між людьми можуть бути обмеженими. Через особливості розвитку ці діти не завжди здатні самостійно опанувати важливі для соціального життя навички і потребують спеціальної допомоги у формуванні уявлень про здорові міжособистісні стосунки та взаємини між представниками різної статі.

Сфера статевого виховання підлітків з ІІІ охоплює не лише підготовку до шлюбних стосунків, але й виховання у них загальної культури взаємодії між чоловіками та жінками в різних сферах життя, сприяє підготовці молодих людей до різноманітних ситуацій, з якими вони зіштовхуватимуться у повсякденному житті, зокрема до співпраці в колективі, дружніх і товариських стосунків, уміння правильно розв'язувати конфлікти та будувати довірливі стосунки.

Ефективність реалізації статевого виховання значною мірою залежить від педагогічної компетентності батьків і педагогів з проблеми статевого виховання та їхньої готовності до відвертої обговорення цієї теми з підлітками. Зважаючи на це, було проведено дослідження, спрямоване на вивчення рівня обізнаності педагогів спеціальних закладів освіти та батьків дітей з ІІІ щодо питань статевого виховання, труднощів, з якими вони стикаються, а також оцінки стану реалізації статевого виховання підлітків з ІІІ в закладах освіти.

У межах дослідження було проведено анкетування серед педагогів

спеціальних закладів освіти та батьків дітей з ІІІ.

Для збирання емпіричних даних було використано дві авторські анкети — *анкету для батьків* та *анкету для педагогів* (див. Додаток А, Б) розроблені з метою вивчення стану реалізації та особливостей статевого виховання підлітків з ІІІ. Анкетування мало на меті виявлення стану реалізації статевого виховання підлітків з ІІІ, визначення рівня поінформованості, готовності до взаємодії, труднощів та потреб батьків і педагогів у цьому процесі.

Обидві анкети побудовані за принципом структурної логічної послідовності: від загальних відомостей до конкретних питань, що характеризують ставлення, досвід і рівень участі респондентів у процесі статевого виховання. Питання сформульовано таким чином, щоб вони були зрозумілими, етичними та не викликали дискомфорту в учасників опитування, враховуючи делікатність теми та особливості цільової групи.

Анкета для батьків (див. Додаток А) містила дев'ять запитань, які охоплювали ключові аспекти ставлення до проблеми статевого виховання підлітків з ІІІ. Структурно вона складалася з трьох змістових блоків:

1. *Соціально-демографічний блок* (питання 1) — збирав основну інформацію про дитину (вік і стать), що дозволило врахувати індивідуальні особливості у подальшому аналізі результатів.

2. *Когнітивно-ціннісний блок* (питання 2–5) — спрямований на виявлення розуміння батьками сутності поняття «статеве виховання», рівня їхньої активності у спілкуванні з дитиною на відповідні теми, труднощів, що виникають, і факторів, які ускладнюють цей процес.

3. *Організаційно-комунікативний блок* (питання 6–9) — дозволяв дослідити співпрацю батьків з педагогами, участь у заходах закладу освіти, потреби у підвищенні власної компетентності та загальну оцінку стану реалізації статевого виховання у школі.

У питанні 2 батькам пропонувалося власними словами визначити, що вони розуміють під поняттям «статеве виховання». Це дозволило виявити рівень понятійно-категоріального розуміння терміна та наявність стереотипів або

обмежених уявлень.

Питання 3 і 4 дозволяли дослідити поведінковий компонент — тобто, наскільки часто та в якому форматі батьки спілкуються з дитиною на делікатні теми, чи відчувають труднощі, з чим вони пов'язані (емоційні бар'єри, брак знань, відсутність методичної підтримки тощо).

Питання 5 деталізувало фактори, які перешкоджають реалізації статевого виховання дітей з ІП. Завдяки варіантам з можливістю вибору кількох відповідей було отримано кількісно-якісну картину основних бар'єрів.

Питання 6–8 спрямовані на аналіз комунікативного аспекту взаємодії між батьками і педагогами. Вони показали, чи існує партнерська співпраця, як часто відбувається обмін інформацією, чи забезпечує школа підтримку у підвищенні педагогічної грамотності батьків.

Питання 9 мало узагальнюючий характер — батьки мали оцінити стан реалізації статевого виховання в закладі освіти за шкалою від «відмінного» до «критичного». Цей показник відображає суб'єктивну оцінку ефективності освітнього середовища у цьому напрямі.

Анкета для педагогів (див. Додаток Б) також складалася з дев'яти запитань, проте мала дещо іншу логічну структуру, орієнтовану на професійну діяльність респондентів.

1. *Соціально-професійний блок* (питання 1–2) — був спрямований на з'ясування основних соціально-професійних характеристик педагогів (вік, стаж роботи) та рівня їхнього розуміння сутності поняття «статеве виховання».

2. *Труднощі та методичні чинники* (питання 3–5) — виявляв труднощі, що виникають у роботі з підлітками з ІП, визначав чинники, які ускладнюють процес реалізації статевого виховання, а також описував форми і методи, які педагоги фактично застосовують у своїй діяльності.

3. *Організаційно-комунікативний блок* (питання 6–9) — досліджував рівень взаємодії педагогів із батьками, наявність заходів у закладі освіти, спрямованих на підвищення обізнаності батьків, а також загальну оцінку стану реалізації статевого виховання у школі.

Питання педагогічної анкети були розроблені з урахуванням принципів об'єктивності, педагогічної етики та професійної компетентності, що дозволило отримати дані про рівень готовності педагогів до реалізації статевого виховання дітей з ІІ, про наявність методичної бази, досвіду, труднощів у роботі та бачення шляхів удосконалення цього процесу.

Питання 1 та 2 з'ясовують демографічні характеристики педагогів (вік, стаж роботи) та їхнє розуміння сутності і цілей статевого виховання, що дозволяє оцінити рівень теоретичної поінформованості та вплив професійного досвіду на підхід до роботи.

Питання 3 та 4 досліджують практичні складнощі: педагогів питали, чи відчувають вони труднощі у процесі статевого виховання, а також які фактори, на їхню думку, ускладнюють цей процес (психологічні, поведінкові, методичні, комунікаційні бар'єри).

Питання 5, 7 та 8 стосуються методів та форм роботи: виявляються конкретні педагогічні підходи, такі як бесіди, тренінги, виховні заходи, демонстрація відеоматеріалів, а також участь у заходах, спрямованих на підвищення обізнаності батьків, та їх зміст. Ці питання дозволяють оцінити практичну залученість педагогів у реалізацію статевого виховання та ефективність комунікації з родинами.

Питання 6 окремо фокусується на рівні співпраці педагогів з батьками, виявляючи частоту та готовність до партнерства у виховному процесі.

Нарешті, питання 9 досліджує стан реалізації статевого виховання в закладі освіти, надаючи можливість педагогам оцінити стан реалізації статевого виховання в закладі освіти за шкалою від «відмінного» до «критичного». Цей показник відображає суб'єктивну оцінку ефективності усіх заходів, виявити сильні та проблемні сторони освітньої роботи в цій сфері.

Опрацювання анкет здійснювалося за змішаним підходом: *кількісним та якісним аналізом*.

Кількісний аналіз передбачав підрахунок відсоткового співвідношення відповідей респондентів на кожне запитання. Це дало можливість виявити

найбільш і найменш поширені тенденції у поглядах батьків та педагогів.

Якісний аналіз полягав у змістовній інтерпретації відкритих відповідей, що дозволило визначити ключові понятійні уявлення, ціннісні орієнтири, мотиваційні установки та емоційне ставлення до теми статевого виховання.

Критеріями опрацювання результатів стали такі показники:

1. *Рівень проінформованості.* Цей критерій відображає знання респондентів щодо сутності та цілей статевого виховання підлітків з інтелектуальними порушеннями. Для батьків він оцінюється через питання про розуміння поняття «статеве виховання» (питання 2) та виявлення факторів, що ускладнюють навчання (питання 5). Для педагогів — через питання 2, 3 та 4 анкети, що стосуються професійного усвідомлення цілей виховання і складнощів у роботі. Аналіз цього критерію дозволяє: виявити рівень теоретичної підготовленості батьків і педагогів; визначити прогалини в знаннях та обізнаності, що можуть негативно впливати на ефективність статевого виховання; оцінити необхідність додаткових просвітницьких заходів, тренінгів та консультацій для обох груп респондентів.

2. *Рівень практичної залученості.* Цей критерій показує, наскільки активно батьки і педагоги беруть участь у процесі статевого виховання. Для батьків він оцінюється через питання 3: частота розмов з дитиною на тему статевого виховання. Питання 6 та 7: співпраця з педагогами та участь у заходах закладу. Для педагогів — через питання 5: використання різних методів та форм навчання (бесіди, тренінги, відеоматеріали). Питання 6: взаємодія з батьками у процесі статевого виховання. Оцінка практичної залученості дозволяє: визначити, наскільки респонденти реалізують на практиці знання, отримані теоретично; виявити рівень активності та регулярності участі в освітньому процесі; визначити фактори, що обмежують практичне застосування знань (наприклад, брак часу, недостатня обізнаність, відсутність ресурсів).

3. *Рівень готовності до співпраці.* Цей критерій визначає готовність батьків і педагогів до партнерської взаємодії у процесі статевого виховання. Для батьків він оцінюється через питання 6, де вказується, наскільки активно вони

співпрацюють із педагогами. Для педагогів — через питання 6 і 7, що стосуються комунікації з батьками та проведення заходів для підвищення їх обізнаності.

Аналіз цього критерію дозволяє: виявити ступінь відкритості та готовності до обміну інформацією між батьками та педагогами; зрозуміти, які методи комунікації є ефективними, а які потребують оптимізації; визначити потребу у створенні інструментів для поліпшення партнерських відносин, таких як консультації, тренінги, спільні семінари.

4. *Стан реалізації статевого виховання у закладі освіти.* Цей критерій відображає об'єктивну та суб'єктивну оцінку ефективності роботи закладу у сфері статевого виховання підлітків з ІІІ. Для батьків оцінка здійснюється через питання 9: вони оцінюють, наскільки ефективно заклад реалізує програми статевого виховання. Для педагогів — через аналогічне питання 9, яке дозволяє визначити професійне бачення стану реалізації. Аналіз цього критерію дає можливість: виявити розбіжності у сприйнятті ефективності між педагогами та батьками; визначити слабкі та сильні сторони системи виховання в закладі освіти; зробити висновки щодо необхідності вдосконалення навчально-методичної бази, проведення додаткових заходів та підвищення кваліфікації педагогів.

Розроблені анкети для педагогів та батьків підлітків з ІІІ стали дієвим інструментом для комплексного вивчення стану реалізації статевого виховання у закладах спеціальної освіти. Їх структура охоплює як кількісні, так і якісні показники, що дозволяє здійснити цілісний аналіз проблеми на різних рівнях взаємодії. Отримані дані забезпечують можливість визначити узгодженість дій між педагогами та батьками, виявити прогалини в системі статевого виховання дітей з ІІІ, а також окреслити напрямки подальшого вдосконалення теоретико-методичного забезпечення цього процесу. Таким чином, обидві анкети виконують діагностичну функцію, і виступають інструментом для формування рекомендацій щодо підвищення ефективності педагогічної взаємодії та розвитку культури статевого виховання в умовах спеціальної освіти.

2.2. Результати експериментального вивчення особливостей статевого виховання підлітків з інтелектуальними порушеннями

У процесі дослідження було застосовано два основних інструменти збору даних: «Анкету для педагогів» та «Анкету для батьків» (див. Додаток А, Б). Їх метою було комплексне вивчення стану реалізації, специфіки, труднощів та рівня обізнаності учасників освітнього процесу щодо питань статевого виховання підлітків з ІІ. Анкету кожен респондент заповнював індивідуально у письмовій формі. Анкетування було анонімним.

Експериментальною базою дослідження став Комунальний заклад освіти "Криворізька спеціальна школа "Перлина" Дніпропетровської обласної ради. Дослідження проводилося серед педагогічних працівників та батьків учнів цього закладу.

У дослідженні взяли участь 36 педагогів спеціальних закладів освіти, середній стаж роботи яких становить 21 рік. Це вказує на їхній значний досвід у роботі з дітьми з ІІ, що є важливим чинником у впровадженні ефективного статевого виховання. Крім того, було опрацьовано 48 анкет батьків підлітків з ІІ. Дослідження засвідчило, що середній вік дітей, батьки яких взяли участь в опитуванні, становить 11–14 років. Статевий розподіл є відносно рівномірним: 55% опитаних мають синів, а 45% – дочок.

Аналіз відповідей педагогів щодо визначення поняття «статеве виховання» показав, що 72% респондентів продемонстрували глибоке розуміння цього терміна, надавши розгорнуті відповіді, які охоплювали важливі аспекти розвитку статевої ідентичності, міжособистісних взаємин, питань гігієни та запобігання ризикованих випадків. Однак 17% обмежилися відповідями, які дослівно відтворювали визначення з Вікіпедії або інших загальнодоступних джерел. Це може свідчити про недостатню власну рефлексію щодо цього питання або про брак практичного досвіду у викладанні теми статевого виховання. Ще 11% дали вузьке визначення статевого виховання, зосереджене переважно на аспекті безпечного сексу, що є лише однією складовою загального процесу. Таке звужене трактування може свідчити про нерозуміння ширшого контексту цієї теми,

зокрема впливу емоційного, психологічного та соціального факторів на формування статевої поведінки підлітків з ІП. Отримані результати свідчать про різний рівень розуміння педагогами сутності поняття «статеве виховання», що відображено на рис. 2.1.

Рис. 2.1. Розуміння поняття «статеве виховання» педагогами

Варто підкреслити, що саме якість професійної підготовки педагогів, рівень їхньої педагогічної культури та розуміння індивідуальних особливостей розвитку дітей з ІП визначають успішність реалізації завдань статевого виховання. Наявність тривалого стажу роботи, безперечно, є позитивним чинником, проте без постійного оновлення знань і методик навіть досвідчені фахівці ризикують спиратися на застарілі підходи. У цьому контексті особливого значення набуває підвищення кваліфікації педагогів, орієнтоване на сучасні психолого-педагогічні засади статевого виховання дітей з особливими освітніми потребами.

Окрім того, освітнє середовище спеціальних закладів нерідко характеризується недостатнім матеріально-методичним забезпеченням, що ускладнює впровадження інтерактивних або проєктних форм навчання, які є найбільш ефективними у формуванні статевої свідомості підлітків. Відсутність

адаптованих дидактичних матеріалів, розроблених із урахуванням інтелектуальних особливостей учнів, змушує педагогів шукати власні шляхи подання складних тем, що, у свою чергу, знижує цілісність освітнього процесу.

Отримані результати анкетування батьків дітей з ІІІ засвідчили значні труднощі у їхньому розумінні сутності статевого виховання. Відповіді виявили неоднозначність трактувань та низьку обізнаність батьків у цій темі. Лише 17% дали більш-менш розгорнуту відповідь, продемонструвавши усвідомлення того, що статеve виховання охоплює не лише біологічні аспекти, а й питання особистісного розвитку, соціальної взаємодії та формування відповідальної поведінки. 17% взагалі не змогли дати відповідь на запитання, що може свідчити про невпевненість у власних знаннях або небажання відповідати на це питання. Найбільша група респондентів — 33% — дала вкрай вузькі відповіді, зводячи статеve виховання лише до пояснення відмінностей між хлопчиком і дівчинкою, розгляду питань гігієни та безпечного сексу або пояснення дітям, звідки беруться діти. Такий підхід свідчить про сприйняття статевого виховання лише як надання базової інформації про фізіологічні аспекти, без урахування емоційного, психологічного та соціального компонентів. 8% зазначили, що статеve виховання — це спосіб виростити зрілу особистість, що свідчить про дещо узагальнене та нечітке розуміння змісту цього поняття. Тривожним є той факт, що 25% батьків дали вкрай дивні або некоректні відповіді. Зокрема, вони трактували статеve виховання як перегляд відеоматеріалів із дітьми, надання правильних настанов у житті, сексуальний потяг, статеvu зрілість. Такі висловлювання свідчать про серйозну плутанину у поняттях і відсутність розуміння вікових, етичних та психолого-педагогічних меж у процесі виховання дітей з інтелектуальними порушеннями. Це також демонструє, що батьки часто ототожнюють статеve виховання з сексуальною поведінкою, не розмежовуючи морально-етичний, когнітивний та соціальний аспекти цього процесу. Результати, що відображають рівень розуміння батьками сутності поняття «статеve виховання», подано на рис. 2.2.

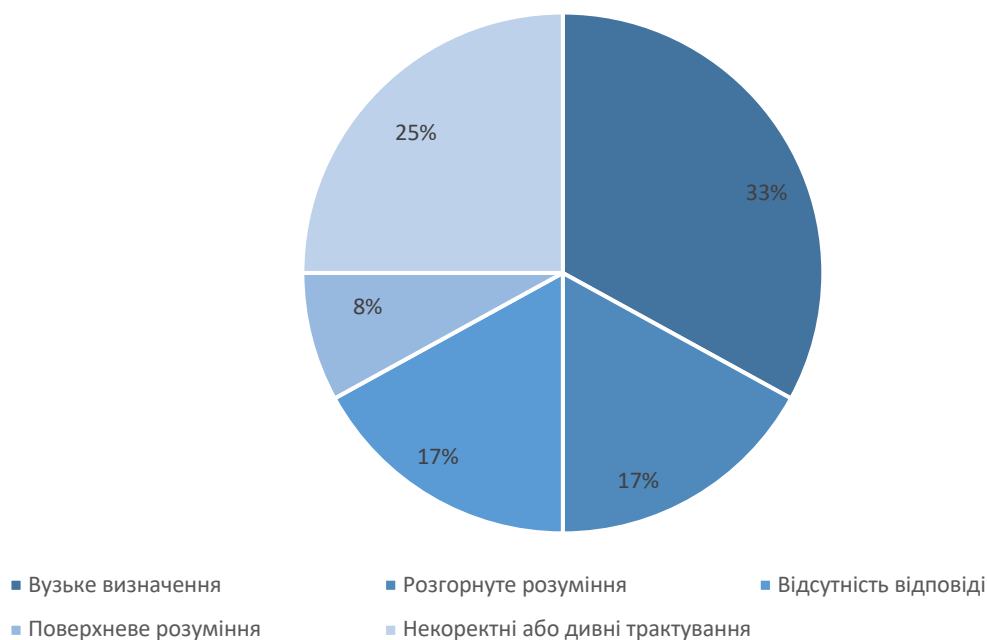

Рис. 2.2. Розуміння поняття «статеве виховання» батьками

Виявлена низька обізнаність може бути наслідком недостатньої інформаційної підтримки сімей, відсутності спеціалізованих програм просвітницької роботи та стереотипного ставлення до теми статевого виховання як до «незручної» або «забороненої». У багатьох сім'ях обговорення подібних питань і досі сприймається як щось недоречне, що призводить до мовчання, замовчування проблеми або перекладання відповідальності на школу. Водночас саме батьки відіграють ключову роль у формуванні у дитини уявлень про тіло, стосунки, довіру та особисті межі.

Особливо це стосується дітей з інтелектуальними порушеннями, які через свої когнітивні особливості не завжди здатні самостійно осмислити інформацію з навколишнього середовища або критично її оцінити. Якщо батьки не надають адекватних пояснень, діти можуть засвоювати хибні уявлення про статеві ролі, поведінку та взаємини, що у майбутньому призводить до соціальної дезадаптації, ризикованих ситуацій або навіть до порушень особистісного розвитку.

Батькам було запропоновано оцінити, наскільки часто вони розмовляють зі своєю дитиною на теми, пов'язані зі статевим вихованням. Аналіз відповідей показав, що лише 13% батьків відповіли, що розмовляють зі своєю дитиною на

теми статевого виховання регулярно. Це свідчить про те, що системне та послідовне обговорення питань статевого розвитку є недостатньо поширеним серед родин підлітків з ІІІ. Більша частина респондентів – близько 42% – зазначила, що розмовляє частково, залежно від ситуації. Такий підхід може бути пов'язаний із невпевненістю батьків, відсутністю необхідних знань або страхом помилитися у поясненнях, а також з тим, що деякі питання виникають лише у конкретних життєвих ситуаціях. Приблизно 20% батьків відповіли, що дуже рідко приділяють увагу темам статевого виховання. Це може свідчити про брак часу, недостатню обізнаність або певні бар'єри, пов'язані з культурними чи особистісними установками щодо обговорення цих тем. Ще 15% батьків зазначили, що поки не виникала потреба обговорювати ці питання. Це може відображати помилкове уявлення про те, що дитина сама повинна дізнаватися інформацію про статево виховання, або відсутність сигналів від підлітка щодо зацікавленості у цих темах. Нарешті, 10% батьків заявили, що взагалі не розмовляють зі своєю дитиною на теми статевого виховання. Такий підхід свідчить про значний інформаційний та емоційний бар'єр у сім'ї та може негативно впливати на формування здорового статевого розвитку підлітка з ІІІ.

Таким чином, результати свідчать про те, що більшість батьків веде непослідовні або епізодичні розмови на теми статевого виховання. Це підкреслює потребу у проведенні спеціалізованих тренінгів та консультацій, які допоможуть батькам розвинути навички відкритого та системного спілкування з дітьми щодо питань статевого розвитку.

85% усіх респондентів, включаючи і батьків і педагогів, зазначили, що вони відчують труднощі в процесі статевого виховання дітей лише час від часу. Це може свідчити про те, що хоча питання статевого виховання не є чимось постійно важким, воно потребує уваги й адаптації до індивідуальних потреб кожної дитини. 10% респондентів відповіли, що вони постійно відчують труднощі в статевому вихованні дітей. Постійні труднощі можуть бути спричинені недостатньою інформацією, непорозумінням чи відсутністю необхідних знань, які допомогли б батькам чи педагогам належно реагувати на запитання або

ситуації, пов'язані зі статевим вихованням. 5% респондентів зазначили, що не відчувають труднощів у цьому процесі, що може вказувати на високий рівень підготовленості та впевненості батьків і педагогів в статевому вихованні. Це може бути результатом успішного досвіду виховання, наявності чіткої програми навчання або великої кількості ресурсів для підтримки. Як правило, ці респонденти володіють не лише теоретичними знаннями, а й конкретними прийомами пояснення складних понять простою мовою, з урахуванням когнітивних можливостей дитини. Їхній досвід може бути використаний як приклад успішної практики, який доцільно поширювати у професійних спільнотах.

Як чинники, що ускладнюють процес статевого виховання підлітків з ІІІ, усі респонденти зазначали такі фактори, як: «особливості емоційно-вольової сфери та поведінки дітей з ІІІ», «недорозвинене мовлення та труднощі в розумінні мовлення», «особливості пізнавального розвитку дітей з ІІІ», та «делікатність теми статевого виховання». Близько 40% педагогів зазначили відсутність належного методичного забезпечення як одну з головних проблем у процесі статевого виховання. Це свідчить про необхідність створення системних матеріалів, адаптованих до потреб дітей з ІІІ, які б допомагали педагогам будувати виховну роботу не інтуїтивно, а на науково-методичній основі. Йдеться про розробку навчальних посібників, наочних матеріалів, рекомендацій щодо комунікації з дітьми різного рівня інтелектуального розвитку. Водночас 27% батьків зазначили, що основними перешкодами у процесі статевого виховання є їхня власна недостатня обізнаність у цій сфері та брак часу.

Цікаво, що вибір труднощів серед педагогів і батьків суттєво різниться. Педагоги найчастіше обирали такі варіанти: «особливості пізнавального розвитку дітей з ІІІ», «особливості емоційно-вольової сфери та поведінки дітей з ІІІ», «недорозвиток мовлення та труднощі дітей у розумінні мовлення».

Натомість батьки переважно зазначали такі причини: «делікатність теми статевого виховання», «недостатня обізнаність з питання статевого виховання дітей з ІІІ», «брак часу». Це може свідчити про наявність у батьків певного

внутрішнього бар'єра щодо цієї теми. Ймовірно, значна частина дорослих не має власного позитивного досвіду відкритого обговорення питань статевого виховання у дитинстві. Через це вони можуть відчувати сором, невпевненість або навіть страх говорити з дітьми на подібні теми. У багатьох випадках це зумовлено культурними стереотипами, усталеними у попередніх поколіннях, які вважали такі розмови «незручними» або «зайвими». Ці результати можна побачити на рис. 2.3, де представлено порівняння труднощів, зазначених педагогами та батьками, у процесі статевого виховання підлітків з інтелектуальними порушеннями.

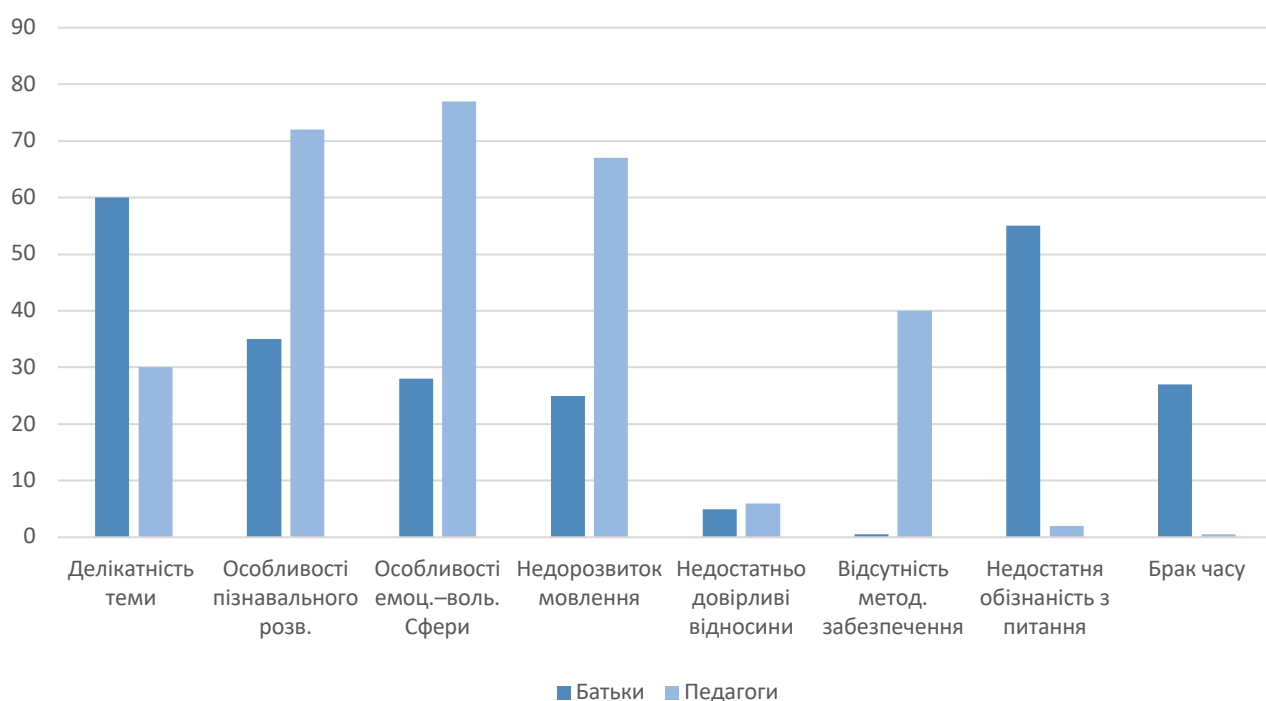

Рис. 2.3. Порівняння труднощів, зазначених педагогами та батьками

Отже, можна припустити, що педагоги зосереджуються передусім на пізнавальних і комунікативних труднощах дітей, тоді як батьки частіше стикаються з особистісними, емоційними та соціокультурними бар'єрами. Така відмінність підходів свідчить про потребу у спільній просвітницькій роботі з батьками, спрямованій на подолання стереотипів, формування відкритого ставлення до теми статевого виховання та підвищення рівня їхньої готовності до конструктивного діалогу з дітьми.

Цей результат підкреслює важливість налагодження партнерської взаємодії між школою та родиною, адже саме батьки мають змогу щоденно підтримувати виховні зусилля педагогів, закріплюючи необхідні навички в домашньому середовищі.

Одним із важливих аспектів ефективної реалізації статевого виховання підлітків з ІІ є тісна співпраця між педагогами та батьками. Анкетування показало певні розбіжності у сприйнятті цієї взаємодії з боку обох груп респондентів. Серед педагогів 60% зазначили, що активно співпрацюють із батьками щодо питань статевого виховання. Зокрема, 31% педагогів вказали, що співпраця з батьками відбувається рідко і здебільшого лише за умови виникнення проблем. Ще 9% педагогів заявили, що взагалі не співпрацюють з батьками щодо статевого виховання, і вказали що батьки не йдуть на контакт для взаємодії. Зі сторони батьків спостерігається нижчий рівень активної взаємодії. Лише 40% вказали, що активно співпрацюють із педагогами у питаннях статевого виховання своїх дітей. Ще 30% зазначили, що майже не співпрацюють, але готові до взаємодії. Це важливий показник, який свідчить про потенційну можливість налагодження комунікації, якщо будуть створені відповідні умови. 16% батьків визнали, що співпрацюють з педагогами рідко, лише у випадку виникнення проблем. Ще 14% батьків зазначили, що не співпрацюють з педагогами у питаннях статевого виховання. Це може бути наслідком як недовіри до освітньої системи, так і небажання або невміння обговорювати подібні теми.

Низька участь батьків у заходах зі статевого виховання може бути пов'язана з кількома факторами. По-перше, це делікатність теми, яка часто сприймається як табуована або незручна для обговорення у сімейному колі. По-друге, наявність стереотипів і внутрішніх бар'єрів у батьків може призводити до уникання контакту з педагогами та участі у спеціалізованих заходах. Можна припустити, що деякі батьки не мають достатньої інформації про зміст та користь таких програм, або сприймають їх як щось неважливе або другорядне.

Наслідком недостатньої участі батьків може стати фрагментарне або неповне статеве виховання підлітків з ІІ, оскільки ефективність такого процесу

значною мірою залежить від координації між сім'єю та закладом освіти. Відсутність постійного діалогу з педагогами може призвести до того, що підлітки отримують суперечливу або неповну інформацію, що знижує ефективність формування навичок безпечної поведінки, усвідомленого ставлення до свого тіла та емоційної компетентності.

Одним із ключових аспектів ефективного статевого виховання підлітків з ІІ є залучення батьків до освітнього процесу. Саме тому важливо оцінити, чи проводяться у закладах освіти заходи, спрямовані на підвищення обізнаності батьків, та наскільки вони є ефективними. Абсолютна більшість педагогів (90%) вказали, що такі заходи у навчальному закладі проводяться, однак батьки не завжди їх відвідують. Разом із тим, 10% педагогів зазначили, що подібні заходи не проводяться, хоча зазначили, що в них є нагальна потреба. Відповіді батьків значно різняться із поглядами педагогів. Найбільш тривожним є те, що 50% батьків заявили, що не знають, чи проводяться у школі заходи, присвячені статево му вихованню підлітків з ІІ. Лише 20% батьків зазначили, що такі заходи проводяться. Ще 20% відповіли, що заходи проводяться, але вони їх не відвідують через брак часу. 10% батьків стверджують, що таких заходів у школі не проводиться.

Отримані дані свідчать про наявність значного розриву між педагогами та батьками у сприйнятті та участі у заходах, спрямованих на статево му виховання підлітків з ІІ. Хоча більшість педагогів заявляє про проведення таких заходів, рівень обізнаності та активності батьків залишається низьким.

Таким чином, для ефективного статевого виховання підлітків з ІІ критично важливо налагодити постійний діалог між школою та батьками, адаптувати форми навчання до потреб родин та забезпечити регулярну комунікацію щодо важливості цих заходів.

Окрім оцінки вже наявних заходів, батькам було запропоновано висловити свої побажання щодо формату просвітницьких ініціатив, які допомогли б їм краще розуміти особливості статевого виховання підлітків з інтелектуальними порушеннями. Найпопулярнішими варіантами виявилися: «Тренінги:

інтерактивні заняття для покращення навичок спілкування з підлітками з ПП», які дозволяють батькам практично відпрацьовувати ситуації, отримувати зворотний зв'язок та обговорювати складні випадки в безпечному середовищі; «Індивідуальні консультації: особисті зустрічі з фахівцями для отримання конкретних порад і рекомендацій», що дає змогу адаптувати інформацію до конкретних потреб родини та уникати загальних підходів; а також вебінари та онлайн-курси, дистанційні заходи для вивчення теми у зручний для них час, що особливо важливо для батьків, які через зайнятість або відстань не можуть відвідувати очні заходи. -курси, дистанційні заходи для вивчення теми у зручний для них час.

96% опитаних педагогів вказали, що основними формами їхньої взаємодії з батьками є індивідуальні бесіди та інформаційні години. Це свідчить про те, що більшість надають перевагу безпосередньому спілкуванню з батьками, яке дозволяє адаптувати інформацію до конкретних потреб родини. Також, незначна кількість педагогів, зазначили, що використовують у своїй роботі тренінги, як метод моделювання ситуацій. 4% педагогів не надали відповіді на це питання, що може свідчити про певні труднощі у визначенні конкретних методів роботи або небажання відповідати на питання.

Під час опитування педагогів та вчителів було запропоновано оцінити стан реалізації статевого виховання підлітків з ПП у закладі освіти за такими критеріями:

- a) Відмінний – повна реалізація, всі аспекти враховані;
- b) Добрий – реалізація на високому рівні, але є невеликі недоліки;
- c) Задовільний – основні аспекти реалізовані, але є значні проблеми;
- d) Низький – реалізація на мінімальному рівні, потребує покращення;
- e) Критичний – практично не реалізується, численні проблеми;
- f) Не знаю – немає достатньої інформації для оцінки.

Жоден із респондентів обох груп не обрав варіант «Відмінний», що свідчить про відсутність повної реалізації всіх аспектів статевого виховання. Педагоги частіше оцінювали стан як «Задовільний» (65%),

демонструючи впевненість у наявності базових компонентів навчальної діяльності, проте визнаючи наявність певних проблем і недоліків у методичному забезпеченні та практичній реалізації. Батьки ж лише 40% віднесли до цієї категорії, що свідчить про більш критичне сприйняття ними наявних практик та можливу невпевненість у тому, наскільки комплексно їхні діти отримують інформацію. Водночас 10% педагогів зазначили рівень «Низький», тоді як серед батьків така оцінка зустрічається у 25% випадків, демонструючи їхнє відчуття недостатньої системності та структурованості заходів, а також наявність бар'єрів у комунікації з педагогами. Оцінка «Критичний» була обрана 5% педагогів та 15% батьків, що вказує на часткове невдоволення або відчуття значних проблем у доступі до інформації та практичних навичок. Певний відсоток респондентів обох груп (5%) не зміг оцінити стан реалізації («Не знаю»), що може бути пов'язано з недостатнім залученням або відсутністю достатньої інформації про методи та форми статевого виховання у закладі. Підсумок результатів оцінки стану реалізації статевого виховання у школі за поглядами педагогів і батьків можна побачити на рис.2.4.

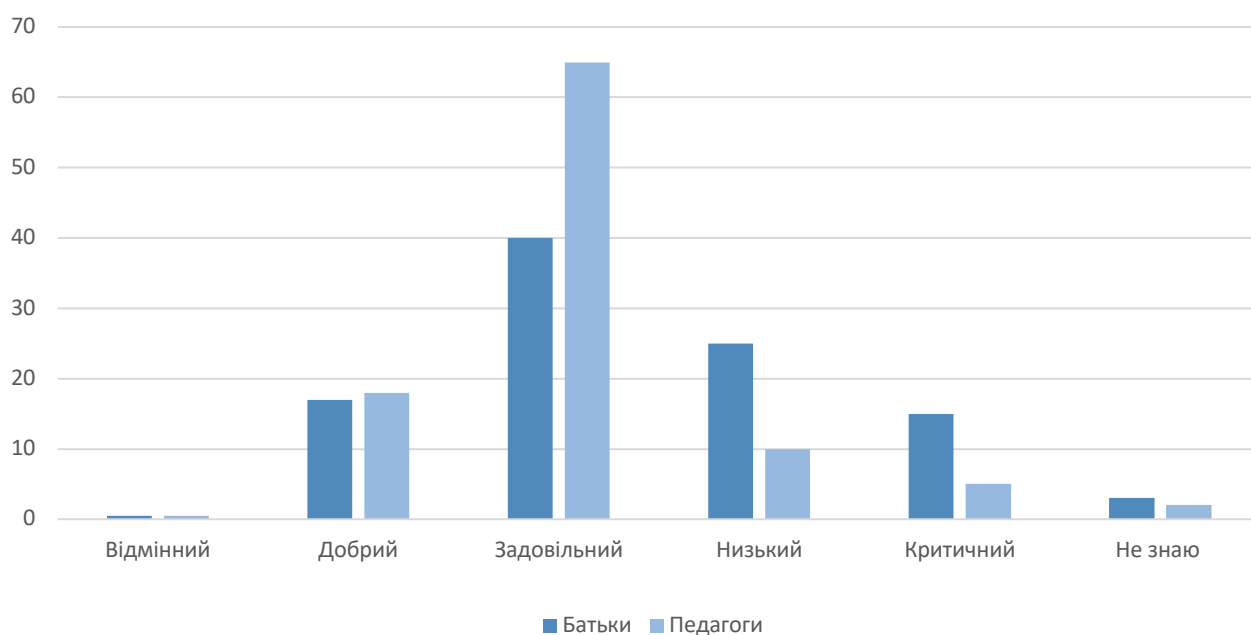

Рис. 2.4. Оцінка стану реалізації статевого виховання у школі: погляди педагогів і батьків

Отже, порівняння свідчить про те, що батьки загалом оцінюють ефективність реалізації статевого виховання нижче, ніж педагоги, що може відображати існування інформаційного розриву, недостатньої комунікації та обмеженого залучення родин у освітній процес. Це підкреслює потребу в удосконаленні системи інформування батьків, активізації їх участі та створенні умов для більш комплексної та системної взаємодії між педагогами і сім'єю.

Отримані результати демонструють певний розрив між рівнем обізнаності педагогів та батьків щодо питань статевого виховання підлітків з ІІІ. Якщо педагоги в основному володіють теоретичними знаннями та використовують різні методи для їх реалізації, то батьки часто стикаються з труднощами у вихованні дітей у цій сфері. Значна частина батьків звела це поняття до суто біологічних аспектів, а деякі взагалі не змогли чітко визначити своє бачення. Це вказує на необхідність активного залучення батьків до просвітницьких заходів, роз'яснювальної роботи та створення спеціальних програм підтримки для їхньої проінформованості у сфері статевого виховання дітей з ІІІ.

Отже, статеве виховання підлітків з інтелектуальними порушеннями є важливим і необхідним аспектом їх соціалізації та підготовки до самостійного життя. Статеве виховання має бути обов'язковою складовою як сімейного виховання, так і освітнього процесу. З огляду на актуальність проблеми та недостатній рівень готовності і педагогічної компетентності батьків і педагогів з питань статевого виховання підлітків з ІІІ, перспективним напрямом її дослідження вважаємо розробку нового та удосконалення існуючого методичного забезпечення процесу статевого виховання підлітків з інтелектуальними порушеннями.

РОЗДІЛ 3. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУ СТАТЕВОГО ВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМ

3.1. Педагогічні умови успішного статевого виховання підлітків з інтелектуальними порушеннями

У ході проведеного дослідження було встановлено, що процес статевого виховання підлітків з ІІ є складним, багатогранним і вимагає цілеспрямованого, системного підходу як з боку педагогів, так і з боку батьків. Аналіз отриманих результатів анкетування засвідчив наявність низки проблем, пов'язаних із недостатнім рівнем поінформованості педагогів і батьків, нерозумінням сутності статевого виховання, а також низьким рівнем співпраці між сім'єю та школою у цьому напрямі.

Одним із ключових висновків стало те, що більшість педагогів і батьків визнають важливість статевого виховання, проте часто не володіють належними знаннями, методами і засобами його реалізації. Наявність делікатності теми, обмежена поінформованість про психологічні й вікові особливості дітей з інтелектуальними порушеннями, відсутність методичних матеріалів і спеціальних програм створюють суттєві бар'єри для ефективної роботи. Крім того, було виявлено розбіжності між позиціями сім'ї та школи щодо змісту, форм і методів статевого виховання, що призводить до суперечностей у сприйнятті дитиною отриманої інформації.

У результаті аналізу проблем та потреб учасників освітнього процесу нами було визначено основні педагогічні умови успішного статевого виховання підлітків з ІІ, реалізація яких сприятиме формуванню у дітей адекватних уявлень про статево належність, соціально прийнятну поведінку та взаємоповагу між статями.

1. *Створення безпечного та довірливого освітнього середовища є передумовою ефективного засвоєння підлітками знань про статево дозрівання та особливості статевої поведінки. Атмосфера емоційного комфорту, поваги, прийняття допомагає дітям відчувати себе впевнено, не боятися ставити*

запитання та відкрито висловлювати власні думки. Важливо уникати почуття сорому чи страху, які можуть гальмувати процес формування позитивного ставлення до себе та до інших.

2. *Системність і послідовність у реалізації змісту статевого виховання* забезпечує логічний і поступовий розвиток тематики — від базових знань про гігієну до складніших соціально-моральних питань міжособистісних стосунків. Такий підхід допомагає уникати фрагментарності, створюючи цілісне уявлення про власну статеву ідентичність.

3. *Індивідуалізація педагогічного підходу* забезпечує врахування вікових, когнітивних і соціально-емоційних особливостей кожного учня. Матеріал має бути адаптований відповідно до рівня розуміння підлітка, із застосуванням наочності, ігрових методів, практичних вправ і візуальних засобів навчання. Індивідуальний підхід сприяє формуванню усвідомленого ставлення до власної поведінки та соціальних ролей.

4. *Багаторазове повторення навчального матеріалу* є необхідним з огляду на особливості пам'яті та сприйняття підлітків з ІІІ. Регулярне повернення до ключових тем, їх узагальнення та закріплення у практичних ситуаціях сприяють глибшому розумінню та стійкості отриманих знань і навичок.

5. *Зв'язок навчального матеріалу з життєвим досвідом* підлітків підвищує мотивацію до навчання. Важливо, щоб зміст занять був зрозумілим, близьким до реальних ситуацій, які дитина може переживати щодня — у спілкуванні, самообслуговуванні, дотриманні особистої гігієни. Це допомагає формувати не лише знання, а й практичні вміння для безпечного та гідного життя

6. *Психологічний супровід* освітнього процесу забезпечує своєчасне виявлення труднощів у сприйнятті, емоційних бар'єрів або поведінкових відхилень. Психологічний супровід є невід'ємною складовою процесу статевого виховання дітей з ІІІ. Психолог допомагає виявити емоційні труднощі, страхи, бар'єри у спілкуванні, а також підтримує як дітей, так і педагогів та батьків у налагодженні взаєморозуміння. Важливо забезпечити регулярну участь психолога у розробленні та реалізації програм статевого виховання,

індивідуальних консультацій і групових занять. .

7. *Узгодженість дій сім'ї та школи.* Важливою педагогічною умовою є взаємоузгодженість дій сім'ї та школи у питаннях статевого виховання. Недопустимо, щоб дитина отримувала суперечливу або протилежну за змістом інформацію в різних середовищах. Координація дій між педагогами, психологами та батьками забезпечує єдність вимог, послідовність виховного впливу і створює сприятливий психологічний клімат для формування у дитини правильних моральних орієнтирів.

8. *Підготовка педагогів до реалізації статевого виховання* є невід'ємною умовою ефективності цього процесу. Учителі повинні володіти знаннями про психосексуальний розвиток дітей з ІІІ, мати відповідну методичну підготовку, етичну зрілість і готовність до відвертого, але тактовного спілкування з учнями.

9. Однією з провідних умов є *підвищення рівня обізнаності батьків* щодо особливостей статевого виховання дітей з ІІІ. Батьки часто стикаються з труднощами у виборі правильних слів, моментів і форм подачі інформації, що потребує цілеспрямованої просвітницької роботи з їхньою участю. Проведення семінарів, консультацій, круглих столів, тренінгів, а також надання методичних рекомендацій сприятиме формуванню у батьків готовності до відкритого, довірливого спілкування з дітьми на теми статевого відносин, гігієни, особистих меж і відповідальності.

10. *Реалізація спеціальних заходів для учнів* (заняття, тренінги, години спілкування) допомагає у формуванні практичних навичок статево-рольової поведінки. Такі заходи мають бути доступними, інтерактивними, базуватися на ігровій діяльності, моделюванні ситуацій і позитивному прикладі дорослих. Це дозволяє підліткам краще розуміти соціальні норми, формувати відповідальне ставлення до власної поведінки.

11. *Формування у процесі сімейного виховання навичок статево-рольової поведінки* забезпечує природність засвоєння цих моделей через повсякденне життя. Саме сім'я виступає першим середовищем, де дитина

вчиться розрізняти чоловічі та жіночі ролі, спостерігає приклад взаємоповаги між батьками, розвиває здатність до співчуття, турботи та відповідальності.

Узагальнюючи вищенаведене, можна стверджувати, що створення оптимальних педагогічних умов для статевого виховання підлітків з ІІ передбачає комплексний підхід, заснований на співпраці всіх учасників освітнього процесу, врахуванні психофізичних особливостей дітей, єдності вимог і послідовності виховного впливу. Реалізація зазначених умов сприятиме формуванню у підлітків соціальної зрілості, адекватного ставлення до власної статевої ролі та позитивного досвіду міжособистісних взаємин.

3.2. Методичне забезпечення статевого виховання підлітків з інтелектуальними порушеннями

Однією з провідних педагогічних умов ефективної реалізації статевого виховання підлітків з ІІ є методичне забезпечення цього процесу. В умовах сучасної спеціальної освіти воно має не лише інформативний, а й виховний, корекційно-розвивальний характер, спрямований на формування в учнів усвідомленого, відповідального ставлення до власного тіла, емоцій, поведінки та взаємин між статями.

Методичне забезпечення охоплює систему науково обґрунтованих матеріалів, педагогічних прийомів, порад, рекомендацій і форм роботи, що враховують особливості когнітивного, емоційно-вольового та соціального розвитку дітей з ІІ.

Важливим аспектом методичного забезпечення є підготовка педагогічних кадрів і батьків до роботи у цій делікатній сфері. Брак знань про особливості статевого виховання дітей з ІІ, невпевненість у виборі методів та тем для обговорення, а також поширені соціальні стереотипи часто знижують ефективність виховних впливів. Тому, ми створили систему методичних рекомендацій для двох основних груп учасників освітнього процесу — педагогів та батьків.

Методичні рекомендації для педагогів

1. *Враховувати психофізіологічні особливості* учнів з ІІ, адаптуючи зміст виховних занять, терміни та темп подачі матеріалу відповідно до рівня їх розуміння, інтересів та емоційного стану.
2. *Забезпечувати системність статевого виховання*, впроваджуючи його не як разові заходи, а як постійну складову виховного процесу через інтеграцію тем у навчальні дисципліни, класні години, позакласну діяльність.
3. *Використовувати ігрові методики та моделювання життєвих ситуацій*, які дозволяють учням краще засвоювати соціальні норми, правила поведінки та гендерні ролі через практичне переживання.
4. *Застосовувати методи бесіди, діалогу, творчих завдань, що сприяють розвитку емоційного інтелекту, емпатії, уміння висловлювати власні почуття й розуміти почуття інших.*
5. *Формувати в учнів уявлення про особисті межі, про недопустимість фізичного або психологічного насильства, а також про правила безпечної поведінки у спілкуванні з ровесниками й дорослими.*
6. *Підтримувати співпрацю з батьками, інформуючи їх про зміст виховної роботи, надаючи рекомендації щодо продовження формування статевої культури вдома.*
7. *Забезпечувати міждисциплінарний підхід, залучаючи до роботи психолога, логопеда, соціального педагога, медичного працівника для комплексного впливу на розвиток дитини.*
8. *Розвивати у підлітків позитивну «Я-концепцію», допомагаючи їм приймати власні фізичні та психічні особливості, формувати почуття гідності та впевненості у собі.*
9. *Проводити профілактичну роботу, спрямовану на запобігання небажаним ситуаціям (домаганням, булінгу, порушенню особистих меж), шляхом інформування та виховання моральної відповідальності.*
10. *Підвищувати власну професійну компетентність у сфері статевого виховання шляхом участі у тренінгах, семінарах, вебінарах, самоосвіти, вивчення новітніх методик і програм, адаптованих до дітей з ІІ.*

Методичні рекомендації для батьків

1. *Формувати атмосферу довіри у спілкуванні з дитиною, створювати умови, за яких вона не боїться ставити запитання, ділитися емоціями та переживаннями.*
2. *Поступово знайомити дитину з поняттями статі, гігієни, приватності, використовуючи зрозумілу, доброзичливу мову, з урахуванням віку та рівня розвитку.*
3. *Демонструвати приклад шанобливого ставлення до партнерства, взаємоповаги, взаєморозуміння в родині, оскільки саме модель сімейних стосунків є базою для наслідування дитиною.*
4. *Уникати подвійних стандартів у вихованні — бути послідовними у словах і діях, щоб дитина мала єдину систему моральних орієнтирів.*
5. *Підтримувати контакт із педагогами, узгоджувати виховні підходи, брати участь у батьківських зборах, консультаціях, спільних просвітницьких заходах.*
6. *Забезпечувати дитині можливість самостійності, формуючи відповідальність за власне тіло, дії, особисту безпеку, навчати говорити «ні» у ситуаціях, які викликають дискомфорт.*
7. *Позитивно оцінювати природні прояви розвитку, уникати сорому чи покарання за інтерес до питань тіла чи відносин, натомість спрямовувати поведінку у виховне русло.*
8. *Використовувати наочні, доступні матеріали — книги, малюнки, освітні відео, адаптовані до інтелектуального рівня дитини, щоб пояснення були зрозумілими і викликали зацікавлення.*
9. *Стежити за інформаційним простором дитини, контролювати контент, який вона споживає (телебачення, інтернет), аби уникнути викривлених уявлень про стосунки й статевість.*
10. *За потреби звертатися по допомогу до фахівців — психолога, дефектолога, соціального педагога, щоб отримати професійні поради щодо виховання дитини з урахуванням її особливих потреб.*

Організація статевого виховання підлітків з ІІІ потребує цілеспрямованої, системної роботи, яка враховує вікові, психофізіологічні та емоційні особливості учнів. Класний керівник є ключовою фігурою в реалізації цього процесу, оскільки саме він забезпечує взаємодію між школою, сім'єю та дитиною, створюючи єдиний виховний простір. Робота має проводитися на основі принципів гуманізму, поваги до особистості, системності, доступності інформації та співпраці з родиною.

На основі проведеного аналізу психолого-педагогічної літератури, досвіду роботи спеціальних закладів освіти та потреб дітей з ІІІ було розроблено *орієнтовний річний план роботи класного керівника зі статевого виховання*, який передбачає різні форми взаємодії з учнями, батьками, педагогами й фахівцями психологічної служби.

Повний варіант плану, розрахований на весь навчальний рік, подано у додатку В. У даному розділі представлено фрагмент плану (табл. 3.1), а також розгорнуто один із заходів із докладним описом його структури, змісту та методики проведення як приклад практичної реалізації запропонованої системи виховної роботи.

План передбачає не лише формування знань учнів про фізіологічні та соціальні аспекти статевого розвитку, а й розвиток моральних орієнтирів, формування відповідальної поведінки, навичок комунікації, розуміння особистих меж та безпечної поведінки. Важливою складовою виступає також просвітницька робота з батьками, спрямована на підвищення їхньої обізнаності та залучення до виховного процесу.

Табл. 3.1 Фрагмент плану роботи класного керівника зі статевого виховання підлітків з ІІІ (на навчальний рік)

Період	Захід	Мета	Термін проведення	Учасники / Залучені особи
Вересень	Година спілкування «Я і моє тіло»	Формування уявлення про власне тіло, повагу до себе та інших, усвідомлення понять «інтимні зони»,	І тиждень вересня	Учні, класний керівник, психолог

		«особисті межі», розвиток навичок безпечної поведінки у міжособистісних стосунках.		
	Батьківські збори «Роль сім'ї у формуванні статевої культури підлітків»	Підвищення обізнаності батьків щодо важливості статевого виховання	III тиждень вересня	Класний керівник, батьки, психолог, дефектолог
Жовтень	Тренінг «Дружба і симпатія»	Розвиток уміння розпізнавати почуття, формування моральних норм поведінки у стосунках	II тиждень жовтня	Учні, класний керівник, соціальний педагог
	Круглий стіл для педагогів «Психологічні особливості підлітків з ІІ у сфері статевої поведінки»	Підвищення педагогічної компетентності	IV тиждень жовтня	Класний керівник, педагоги, дефектолог
Листопад	Година спілкування «Моє тіло — моя власність»	Ознайомлення з поняттям особистих меж, профілактика насильства	II тиждень листопада	Учні, класний керівник
	Тематична бесіда з батьками «Як відповідати на складні запитання дитини»	Надання практичних рекомендацій для спілкування з дитиною про статеві теми	IV тиждень листопада	Батьки, психолог
Грудень	Інтерактивна гра «Як висловлювати почуття правильно»	Формування емоційної культури, вміння контролювати поведінку	I тиждень грудня	Учні, класний керівник
	Бесіда «Гігієна тіла підлітка»	Формування навичок особистої гігієни	IV тиждень грудня	Учні, класний керівник
Січень	Інтерактивна гра «Що таке особиста гідність і як сказати ні?»	Виховання почуття власної гідності. Розвиток уміння відстоювати власні межі та протидіяти насильству	I тиждень січня	Учні, класний керівник
	Зустріч з медпрацівником «Підлітковий вік:	Надання достовірної інформації про зміни в організмі	III тиждень січня	Учні, медична сестра

	що відбувається зі мною?»			
--	---------------------------	--	--	--

План включає проведення двох тематичних заходів щомісяця, а також постійну виховну роботу протягом усього навчального року.

У кінці таблиці (див. Додаток В) зазначено заходи, які проводяться постійно протягом року та забезпечують системність і послідовність виховного процесу. До них відносяться: *індивідуальні бесіди з учнями з питань особистої гігієни, поведінки та взаємоповаги; спостереження за міжособистісними стосунками в класі; індивідуальні консультації для батьків щодо статевого виховання; а також узгодження дій між педагогами для забезпечення єдності підходів у вихованні підлітків з ІІІ.*

Для ілюстрації практичної реалізації запропонованої системи виховної роботи з підлітками з ІІІ ми представимо один із заходів із докладним описом його структури, змісту та методики проведення. Наведений приклад дозволяє продемонструвати, яким чином інтегруються теоретичні положення, педагогічні умови та методичні підходи у конкретну діяльність класного керівника, забезпечуючи ефективне формування навичок безпечної поведінки, усвідомлення особистих меж та розвитку самоповаги у учнів.

Година спілкування «Я і моє тіло»

Мета заходу:

Виховна: формування у підлітків з ІІІ уявлення про власне тіло, повагу до себе та інших, усвідомлення понять «інтимні зони» та «особисті межі», розвиток навичок безпечної поведінки у міжособистісних стосунках.

Корекційна: підтримка психоемоційного розвитку, розвиток мислення, корекція поведінкових проявів, пов'язаних з порушенням особистих меж.

Завдання: Ознайомити учнів із основними частинами тіла та їхніми функціями у доступній формі; формувати розуміння індивідуальних особистих меж та інтимних зон; розвивати навички самоповаги, безпечної поведінки та усвідомленого реагування на порушення особистих меж; коригувати соціально-комунікативні уміння, спрямовані на адекватну взаємодію з оточенням;

забезпечити позитивний емоційний досвід через інтерактивні та ігрові методи навчання.

Структура заходу:

Вступна частина (2–3 хвилини):

Мета: налаштувати учнів на роботу, створити безпечну атмосферу та встановити правила взаємоповаги.

1. Привітання та встановлення контакту:

Вчитель вітає учнів, заохочує усмішку, підтримує доброзичливий тон. Пояснює, що заняття – безпечний простір, де можна задавати будь-які питання про тіло та почуття.

2. Встановлення правил:

Правило 1: не сміятися з інших. Правило 2: слухати і поважати думку кожного. Вчитель показує картки або плакат із правилами, разом з учнями обговорюють, що вони означають на практиці.

3. Коротке ознайомлення з метою заняття:

«Сьогодні ми будемо говорити про своє тіло, дізнаємося про інтимні зони і навчимося захищати свої особисті межі.» Учні формулюють свої очікування, вчитель записує ключові слова на дошці.

Основна частина (25–30 хвилин)

Мета: надати знання про будову тіла та інтимні зони, сформувати навички захисту особистих меж, розвивати соціальні та комунікативні уміння.

1. Пояснювальна частина (7–10 хвилин):

Використання плакатів, карток із зображеннями тіла. Короткі пояснення: «Це голова, це руки...», «Ці частини тіла – приватні, їх торкатися може лише ти або дорослий, якому довіряєш». Акцент на доступній мові, прості слова, повторення кілька разів. Пояснення понять «інтимні зони» (груди, статеві органи, сідниці) та «особисті межі» (простір, який інші не повинні порушувати без дозволу).

2. Бесіда (5–7 хвилин):

Вчитель задає питання: «Що б ти відчував, якщо хтось торкнеться тебе без

дозволу?» Учні обговорюють приклади поведінки, що порушує або поважає межі. Використання реальних життєвих ситуацій, щоб учні могли застосувати знання на практиці. Вчитель підкреслює правильні моделі поведінки та комунікації.

3. Ігрове моделювання (7–10 хвилин):

Рольова гра «Що робити, якщо порушують мої особисті межі».

Учні розігрують сцени, вчитель пропонує фрази для захисту меж: «Стоп! Мене це неприємно», «Не чіпай мене». Використання жестів і міміки для розвитку невербальних навичок. Вчитель дає зворотній зв'язок, хвалить правильні дії, м'яко коригує помилки.

4. Творча діяльність (5–7 хвилин):

Учні малюють силует свого тіла на аркуші та позначають «зони особистого комфорту». Обговорюють малюнки в групі: «Це моя особиста зона, і я хочу, щоб її поважали». Вчитель підтримує, ставить питання: «Як можна сказати іншій людині, що цієї зони торкатися не можна?» Рефлексія власних почуттів: учні діляться, що відчували під час малювання та обговорення.

Заклучна частина (5–10 хвилин)

Мета: закріпити знання, провести рефлексію, дати рекомендації для подальшого застосування знань.

1. Підбиття підсумків:

Повторення ключових понять: «інтимні зони», «особисті межі». Коротка бесіда: «Що нового я дізнався сьогодні?» Вчитель підкреслює важливість захисту власних меж і поваги до меж інших.

2. Домашні завдання:

Обговорити з батьками поняття особистих меж та інтимних зон вдома. Продовжувати повторювати фрази для захисту себе в різних ситуаціях.

Результатом заняття є не лише засвоєння учнями знань, але й формування практичних навичок безпечної взаємодії, вміння висловлювати свої почуття й захищати особисті межі. Таким чином, цей захід є важливим прикладом реалізації педагогічних умов ефективного статевого виховання, яке має

інтегрований характер, поєднує виховні, освітні та корекційні завдання, а також забезпечує комплексний розвиток особистості підлітка ІІІ.

Отже, методичне забезпечення процесу статевого виховання підлітків з ІІІ є ключовою умовою ефективної реалізації завдань виховання та соціалізації цієї категорії дітей. Воно передбачає науково обґрунтовану систему форм, методів, засобів і прийомів, спрямованих на формування уявлень про власне тіло, статеву ідентичність, особисту безпеку, морально-етичні норми взаємин між людьми.

Розроблені методичні рекомендації для педагогів і батьків забезпечують єдність виховного впливу школи та сім'ї, дозволяють адаптувати зміст занять відповідно до вікових, пізнавальних і психологічних особливостей учнів.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі всебічно досліджено проблему статевого виховання підлітків з інтелектуальними порушеннями як важливий аспект їх соціалізації, особистісного становлення та формування морально-етичних цінностей. Метою дослідження було експериментально дослідити особливості статевого виховання підлітків з ІІ, обґрунтувати та розробити педагогічні умови і методичне забезпечення ефективного статевого виховання дітей зазначеної категорії. У результаті проведеної роботи поставлену мету досягнуто, а всі завдання успішно реалізовано.

У процесі дослідження було проаналізовано психолого-педагогічну літературу з проблеми статевого виховання дітей та підлітків, зокрема з ІІ. Визначено, що сучасна наука розглядає статево виховання не лише як ознайомлення дітей із біологічними аспектами статі, а як цілісний процес формування статевої культури, адекватної самооцінки, відповідальної поведінки, толерантності та усвідомлення власної гідності. Здійснений теоретичний аналіз засвідчив, що питання статевого виховання дітей з ІІ є недостатньо розробленим у сучасній педагогічній теорії та практиці, що зумовлює потребу у створенні спеціальних підходів, адаптованих до їхніх психофізичних можливостей.

Визначено вплив порушень психофізичного розвитку на процес статевого виховання. Підлітки з ІІ мають особливості пізнавальної діяльності, емоційно-вольової сфери, комунікативної поведінки, що утруднює засвоєння знань про міжособистісні стосунки, розуміння моральних норм, правил особистої безпеки. У зв'язку з цим статево виховання таких дітей має здійснюватися в доступній, конкретній формі, з використанням наочності, повторення, елементів гри, ситуаційного аналізу, моделювання життєвих ситуацій.

У ході емпіричного дослідження за допомогою анкетування педагогів та батьків було виявлено актуальний стан реалізації статевого виховання у спеціальних закладах освіти. Аналіз отриманих даних показав недостатній рівень системності роботи, обмеженість методичного забезпечення,

несформованість у батьків та педагогів єдиного розуміння сутності статевого виховання. Визначено, що педагоги зосереджуються передусім на пізнавальних і комунікативних труднощах дітей, тоді як батьки частіше стикаються з особистісними, емоційними та соціокультурними бар'єрами.

На основі аналізу експериментальних даних визначено основні проблеми у сфері статевого виховання підлітків з інтелектуальними порушеннями: недостатня поінформованість педагогів і батьків, відсутність належного методичного забезпечення, фрагментарність роботи в освітніх закладах, відсутність взаємоузгодженості між школою та родиною. Водночас виявлено потребу дітей у чітких орієнтирах щодо норм поведінки, особистих меж, гендерних ролей, правил взаємоповаги та безпечної взаємодії.

З метою подолання виявлених труднощів розроблено комплекс методичних рекомендацій для педагогів і батьків. Для педагогів визначено напрями вдосконалення освітньо-виховного процесу, зокрема адаптацію навчального матеріалу до рівня пізнавального розвитку учнів, використання інтерактивних методів, системність у проведенні занять, партнерську взаємодію з родиною. Для батьків розроблено рекомендації щодо створення довірливих стосунків із дітьми, формування адекватного ставлення до тіла, співпрці з закладом освіти.

Особливе місце у роботі посіла розробка орієнтовного плану роботи класного керівника зі статевого виховання підлітків з ІІІ, що охоплює весь навчальний рік і включає заходи різних типів: години спілкування, тренінги, спостереження, індивідуальні консультації, роботу з батьками. Окремий захід – година спілкування «Я і моє тіло» – було представлено детально як приклад практичної реалізації запропонованої системи виховної роботи. Його зміст спрямований на формування в учнів уявлень про власну індивідуальність, тілесність, інтимні зони та особисті межі, розвиток адекватної самооцінки і відповідальної поведінки.

Таким чином, проведене дослідження дало змогу теоретично обґрунтувати й експериментально підтвердити ефективність розроблених педагогічних умов і методичного забезпечення статевого виховання підлітків з інтелектуальними

порушеннями. Запропонована система виховної роботи має практичне значення і може бути впроваджена у діяльність закладів спеціальної та інклюзивної освіти.

Отримані результати засвідчують, що досягнення мети дослідження є повним. Подальшого вивчення потребують питання гендерної ідентичності, статевої соціалізації та профілактики девіантної поведінки підлітків з інтелектуальними порушеннями, а також розроблення індивідуалізованих програм виховання з використанням сучасних цифрових та арт-терапевтичних технологій.